

Олександра Кудлай

Протоколи засідань Комітету Української Центральної Ради (квітень 1917 р.)

Вступ

Інтерес науковців до вивчення історії Української революції, зокрема періоду Української Центральної Ради (УЦР), відновився на початку 90-х років. Початковою віхою на шляху дослідження цієї складної проблематики стало видання у 1996–1997 рр. збірника документів і матеріалів «Українська Центральна Рада» у двох томах¹. Це була перша фундаментальна праця, що увібрала у себе численну архівну базу та газетні матеріали, зібрані авторським колективом відділу історії Української революції Інституту історії України НАН України. Це видання допомогло історикам-фахівцям висвітити Центральну Раду як інституцію у історичних реаліях, її програму, основні напрямки діяльності та шляхи їх реалізації. Саме він став тією основною базою, на яку опиралися подальші дослідження з історії УЦР. Серед усього комплексу представлених у виданні документів багато важливого і цікавого матеріалу міститься у протоколах засідання Комітету УЦР. Треба зазначити, що саме початковий період діяльності УЦР (березень — травень 1917 р.) представлений у згадуваному збірнику документів далеко неповно і у документальному корпусі переважають газетні матеріали.

Нам вдалося виявити нові документи, що не увійшли до вищезазначеного збірника «Українська Центральна Рада». Вони охоплюють 8 днів квітня 1917 р. Це перший (квітневий) період роботи Комітету УЦР, коли були закладені підвалини його діяльності, сформувалася структура і персональний склад. Слід згадати, що формування структур Центральної Ради почалося від самого початку її існування і вже на початку березня 1917 р.

---

¹ Українська Центральна Рада. Збірник документів і матеріалів. У 2-х т. К.: Наукова думка. — Т.1, 1996; Т.2, 1997.

діяла Президія УЦР та дев'ять її комісій. Після проведення Національного конгресу організаційні принципи були визначені у «Наказі Українській Центральній Раді» (23 квітня 1917 р.), за яким вищим органом УЦР ставали її Загальні збори, перші з яких розпочалися відразу по завершенні Конгресу, 8 квітня. Зібрання затвердило склад Центральної Ради, обраний всеукраїнським форумом, та її виконавчий орган — Комітет, до якого увійшли 20 осіб. Його основою стала президія УЦР (голова та два заступники), а також 17 членів, обраних за партійною квотою. Персональний склад Комітету у квітні 1917 р. мав наступний вигляд: голова — М. Грушевський (близький до УПСР), його заступники — В. Винниченко (УСДРП) та С. Єфремов (УПСФ²); а також — Х. Барановський (позапартійний), В. Бойко (УПСФ), С. Веселовський (УСДРП), Запорожець, В. Коваль (Українська трудова партія³), С. Колос (УСДРП), Ф. Крижанівський (Українська трудова партія), З. Мірна (позапартійна), А. Ніковський (УПСФ) — його заступником був однопартієць О. Шульгин, Г. Одинець (УПСР), В. О'Коннор-Вілінська (близька до УПСФ), В. Прокопович (УПСФ), В. Садовський (УСДРП), Л. Старицька-Черняхівська (УПСФ), М. Стасюк (УПСР) та Л. Чикаленко (УСДРП). Отже, за партійною приналежністю більшість складу Комітету становили представники двох партій, УПСФ та УСДРП, по п'ять осіб; троє були членами УПСР; близькими до УПСР були 2 члени, до УПСФ — 1; один позапартійний та два члени з невизначеними політичними уподобаннями. Повноваження Комітету, окреслені Наказом УЦР, полягали у здійсненні поточної роботи Центральної Ради у період між її сесіями. Згодом він став її керівним центром, що вносив нові питання, проекти рішень на розгляд сесій УЦР; розпоряджався

---

² Українська партія соціалістів-федералістів отримала таку назву на своєму з'їзді у червні 1917 р. До того мала назву Український союз автономістів-федералістів.

³ Українська трудова партія була заснована у жовтні 1917 р. та за своєю програмою була близькою до Української партії соціалістів-революціонерів.

фінансами, здійснював зв'язок з місцями. Ним також обиралися голови комісій, що діяли при УЦР, секретарі та скарбник.

До представленої публікації увійшли протоколи засідань Комітету УЦР за 9, 11, 12, 14, 17, 18, 19 та 24 квітня, а також документ, що має назву «Протокол Президії Комітету Української Центральної Ради». Треба означити, що президія Комітету не обиралася, а Президія УЦР вже була у складі цього виконавчого органу. За змістом документу він є черговим протоколом засідання Комітету за участю представників українських військових. Отже, винайдені документи мають суттєво розширити уявлення про діяльність Центральної Ради протягом квітня 1917 р.

Протоколи засідань Комітету УЦР, підготовлені нами до друку, зберігаються у колекції Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) у фонді № 1076 «Генеральне секретарство по справах військових», опис 2, справа 1. Остання має вигляд зшитого рукописного журналу великого формату, де протоколи записані послідовно, так як проходили засідання. Тому можна зробити висновки, що і сам журнал є оригіналом, який вівся секретарем засідань безпосередньо під час їх роботи. Переплутаними є тільки кілька аркушів, що вирогідно сталося вже при формуванні архівної одиниці зберігання. Документи мають невідредагований вигляд, містять багато скорочень, трапляються незакінчені речення. Перші чотири документи (за 9, 11, 12 та 14 квітня) закінчуються оригінальними підписами голови УЦР М. Грушевського та секретаря засідань В. Бойко. Вони велися, скоріш за все, Василем Сидоровичем Бойко, членом Комітету від УПСФ, у цей період секретарем УЦР і записані у вигляді таблиць без зазначення присутніх на засіданнях осіб. Наступні п'ять протоколів записані завідуючим секретаріатом Центральної Ради, представником Чернігівщини, членом УПСР Євгеном Дометійовичем Онацьким і мають оригінальні підписи останнього.

Представлені документи висвітлюють процес організації внутрішньої роботи Комітету, складання його комісій, зокрема, правничої, виборчої та видавничої за пропозицією В. Винничен-

ка 18 квітня, обговорення кандидатур їх голів, а також регулярність проведення його засідань та справу розміщення УЦР у кімнатах Педагогічного музею. Питання внутрішньої структуризації знайшло своє продовження 19 квітня і стосувалося створення аграрної і військової комісій. У зв'язку із цим головою УЦР М. Грушевським було гостро поставлене питання про нерегулярне відвідування засідань Комітету його членами.

Кілька разів обговорювалося питання підготовки до скликання другої сесії УЦР, складання порядку денного його роботи, а також третьої сесії в засіданні 24 квітня. Опікувався Комітет справою призначення Тимчасовим урядом комісарів в українські губернії; дискутувалися кандидатури на посаду комісарів Поділля, Волині і Буковини, згодом — на комісарів Катеринославщини та Поділля.

Окремим питанням роботи Комітету стала розробка проекту національного оподаткування у співпраці з фахівцями та проведення дня Національного фонду (11 квітня), яка продовжилася 14 квітня справою з «Позикою Волі». В засіданні 17 квітня докладно запроTOCOLьована справа влаштування дня Національного фонду, обговорення рішення Тимчасового уряду про внутрішню позику та узгодження цих двох заходів. В результаті вже через два дні після тривалого обміну думок членів Комітету було визнано за необхідне накреслення загального фінансового плану роботи УЦР.

Значний інтерес становить справа повернення українських національних реліквій, що зберігалися у російських музеях, сховищах, культових спорудах, яка виникла у зв'язку із переведенням частини фондів Ермітажу у Петербурзі до Москви.

Однією з головних проблем, з якою зіштовхнувся Комітет у квітні 1917 р. і яка потребувала як найскорішого вирішення, була справа організації Першого українського козацького полку ім. гетьмана Б. Хмельницького. Перша згадка про неї міститься у протоколі за 12 квітня, коли було вирішено звернутися до губернського виконавчого комітету приділити увагу справі організації українського війська. Через три дні виконавчий орган УЦР

своє засідання цілком присвятив військовим справам, розглядаючи перебіг подій, пов'язаних із формуванням українського полку у Києві і отримавших у подальших документах умовну назву «справа 3000». Це питання знайшло своє продовження у засіданні Комітету 18 квітня, на якому С. Колос докладно доповідав про стан справ. Наступного дня виступали Запорожець із суттєвими доповненнями та М. Міхновський з відомостями про останні події, пов'язані із формуванням полку. У зв'язку з цією справою Комітет піднімав питання про усунення зі своїх посад таких осіб, як командуючого Київською військовою округою генерала М. Ходоровича та виконуючого обов'язки начальника штабу М. Бредова.

Багато уваги було приділено участі українських представників у різних організаціях та форумах; призначенню інспекторів та попечителів учбових округів Києва, Харкова, Одеси. Розглядалися питання впровадження української мови як урядової на місцях; видання «Вістей Української Центральної Ради»; зносин з Петроградською українською радою.

Текст документів приведений без стилістичних змін та орфографічних виправлень. Треба вказати, що у документах звертає на себе увагу недосконалість української мови та її правопису. Це пов'язане, перш за все, із тим, що не всі «учасники подій» добре знали її та несталистю норм правопису на той час. Тому у квадратних дужках автор подає розшифровки певних слів, виразів й вставляє явно пропущені слова для більш легкого сприйняття тексту. Без приміток проставлені необхідні синтаксичні знаки та виправлені явні описки. При археографічній обробці усі необхідні виправлення та пояснення винесені у посторічкові примітки. Кожний документ має свої пошукові дані — номери фонду, опису, справи, аркушів, оригінальність документу і дату.

В іменному покажчику приведені персоналії, яких або нема у відповідній частині 2-го тому збірника документів «Українська Центральна Рада», або уточнені і більш повні біографічні дані тих діячів, відомості про яких присутні у вказаному

виданні. Автор свідомо не наводить персоналії найбільш значущих і знаних українських політичних і громадських діячів, біографії яких є легко доступними і відомими. У кінцевих примітках подана необхідна інформація про організації, з'їзди, поняття та події 1917 р., які безпосередньо пов'язані зі змістом документів.

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАННЯ КОМІТЕТУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

№ 1

9 квітня 1917 р.

Слухали:

1. Пропозицію проф[есора] Грушевського про внутрішню організацію Комітету.

Ухвалили:

1. Товаришем Голови обрати Ф.І. Крижанівського, Скарбником Вол[одимира] Ковалю, Секретарями В. Бойко і С. Веселовського, Завідуючим Канцелярією Ц[ентральної] Р[ади] В. Скрипника з правом бути присутнім на зборах К[омітету] Ц[ентральної] Р[ади].

Організувати комісії:

- а) Фінансову; обрати Ковалю, Стасюка і Барановського;
  - в) Організаційну, до якої належатимуть справи агітаційні, інформаційні, маніфестаційні і виборчі; обрати Д. Антоновича і Одинця;
  - с) Шкільну; обрати І. Стешенка.
- Регулярні збори К[омітету] Ц[ентральної] Р[ади] відбуватимуться в понеділок, середу і п'ятницю о 7 год[ині] веч[ора].

2. Запитання про військові одстрочки членам Комітету.
3. Доручення т. Шульгину до Петрограду.

2. Довідатись, що в цій справі зроблено Правничою Комісією.

3. Домагатися від Тимчасового уряду призначення Краєвого Комісара на Українські губернії: Київську, Херсонську, Волинську, Подільську, Катеринославську, Чернігівську, Полтавську, Харківську, Кубань і Таврію. Краєвий Комісар має бути Головою Краєвої Ради, представником Центрального Уряду на Україні і заступником інтересів України перед Центральним Урядом.

Кандидатами намічені:
М. Суковкин і

бар[он] Ф. Штейнгель.

Домагатися усунення ген[ерала] Ходоровича і

нач[ачальника] штабу Бредова, як людей, котрі не користуються довір'ям широких мас населення і Війська Київського гарнізону, і являються ворогами українського руху.

Кандидатами намічені:
полк[овник] Піщанський і Оберучев.

Домагатися одміни циркуляру про виділ Харківської і Курської губерній з Київської Військової округи.

Одкликати Веліхова од Комісарства в Одесі.

4. Одеський автономний район.	4. Послати телеграму Одеському Городському Голові Брайкевичу, що Центральна Рада з доручення Національного з'їзду має дати ініціативу до організації Красової Ради всю українську територію *; що ж до об'єднання Одеського району, то Ц[ентральна] Р[ада] просить вийти в згоду з Одеською Коаліційною Українською Радою ⁴ .
-------------------------------	--

Голова: М. Грушевський /підпис/

Секретар: В. Бойко /підпис/

(Ф.1076, оп. 2, спр. 1, арк. 1–1 зв. Рукотис, оригінал)

№ 2

11 квітня 1917 р.

Слухали:	Ухвалили:
1. Час скликання Центральної Ради.	1. Скликати пленарне засідання Укр[аїнської] Центр[альної] Ради на 28–29 квітня о 6 год[ині] веч[ора]. Порядок денний зборів доручити скласти т. Стасюкові.
2. Наказ Центр[альної] Раді і її Комітету.	2. Наказ доручено виробити т. Садовському і Барановському на

* Так у тексті документу.

⁴ Одеська коаліційна Українська рада — вочевидь в документі мова йде про Одеський український керівний комітет — громадську організацію, утворену в березні 1917 р. на зборах українців Одеси. Головою Комітету став С. Шелухін. Організація займалася агітаційно-просвітницькою діяльністю та організацією українського руху, в тому числі і у військах. І тільки 13 квітня була створена Губернська українська рада Одеси, де провідну роль відігравали українські політичні партії соціал-демократів та есерів.

понеділок 17 квітня.

3. Видання «Вістей
Укр[аїнської]
Центр[альної] Ради»⁵.

3. Видавати «Вісті Української
Центральної Ради» один раз на тиждень
у кількості до 5 тисяч примірників для
оповіщення укр[аїнських] організацій і
громадських, і урядових інституцій про
діяльність Ц[ентральної] Р[ади].

Передплату становити в 1 карб. на
місяць, або 9 карб. до кінця року.

Війти в згоду з редакціями
укр[аїнських] і не-укр[аїнських]
часописів про заведення в них відділу «З
Центральної Ради» для оповіщення
широких мас.

4. Доклад завідуючого
Канцелярією
Ц[ентральної] Р[ади].

4. Доклад про штати Канцелярії
затвердити і асигнувати 3500 карб. в
місяць на оплату служащих.

5. Доклад Фінансової
Комісії.

5. Доручити Секретаріату і Фінансовій
Комісії скласти відозву до приватних
осіб і громадських інституцій, як міські
думи, земства, банки, кооперативи з
закликом жертвувати і робити асигновки
на Нац[іональний] Фонд.

Розробити проект і організацію націо-
нального оподаткування вкупі з фахів-
цями, як податкі інспектора... *

Організувати «День Національного
фонду»⁶ по всій Україні.

Розробити проект національних пози-

⁵ «Вісті з Української Центральної Ради» — офіційний друкований орган Української Центральної Ради. Виходив в Києві з квітня по листопад 1917 р. Перші три номери мали назву «Вісті з Української Центральної Ради у Києві». Всього вийшло 25 номерів, дев'ятнадцять з них видав Комітет Центральної Ради, останні — Президія Української Центральної Ради. В газеті знайшли місце матеріали про створення і організацію Центральної Ради та її діяльність до початку вересня 1917 р.

	чок: 1) безпроцентової терминової позички з оплатою її з каси «національного фонду»; 2) безтерминової позички з оплатою її з коштів Українського Сейму.
6. Прохання Робітничого Клубу ⁷ і Жіночої Громади ⁸ про асигновку 300 карб. на курси українознавства для робітників і наймичок.	6. Дати позичку в 300 карб.
7. Прохання т. Любинського про асигновку 200 карб. для українських організаційних зборів в Винниці.	7. Дати позичку в 200 карб.

Голова: М. Грушевського /підпис/

Секретар: В. Бойко /підпис/

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 1а–1а зв. Рукопис, оригінал)

^{*} Кінець речення відсутній.

⁶ Відповідно до постанови фінансової комісії УЦР (23.04.1917) днем Національного фонду було призначено 9 травня, однак через труднощі технічного характеру перенесено на «Зелені свята». Відбувся в Україні та у місцях існування українських організацій 20–22 травня 1917 р. проведенням вистав, концертів, мітингів, продажу українських книжок з метою збирання коштів для поповнення скарбниці УЦР.

⁷ Український робітничий клуб — у 1917 р. його очолював член Центральної Ради та УСДРП А.Г. Драгомирецький. Цьому товариству був переданий Лук'янівський народний будинок, де проходили вистави українських театрів, зокрема «Молодого театру».

⁸ Жіноча громада — в документі, скоріш за все, мова йде про Український жіночий союз (Жіночий клуб), ініціативна група по створенню якого була утворена 21 березня у Києві, а з 3 квітня діяла тимчасова Рада Союзу. 25 квітня відбулися установчі збори організації, які затвердили статут та обрали постійну раду у складі 15 осіб. Своім представником в УЦР рада обрала В. Нечаївську.

№ 3

12 квітня 1917 р.

Слухали:	Ухвалили:
1. Доклад Завідуючого Канцелярією про помешкання.	1. Звернутися до Виконавчого Комітету ⁹ віддати до розпорядження Ц[ентральної] Р[ади] всі вільні кімнати Педаг[огічного] Музею ¹⁰ .
2. Лист Степаненка ^α з приводу постанови Миської Думи про збільшення кількості гласних Думи.	2. Центральна Рада, як всеукраїнська організація не може посилати своїх представників до Гор[одської] Думи. Стежити за... [*] репрезентації в громадських інституціях м. Київ а мусять місцеві укр[аїнські] організації і

⁹ Виконавчий Комітет — Миський виконавчий комітет Ради об'єднаних громадських організацій, виконавчий орган, створений у Києві після Лютневої революції. Був обраний 4 березня 1917 р. Склався з 15 представників політичних і громадських об'єднань під головуванням кадета М.Ф. Страдомського. До виконкому увійшло п'ять відомих українських діячів — Ф. Штейнгель, С. Єфремов, А. Ніковський, М. Паламарчук та М. Порш.

¹⁰ Педагогічний музей — був створений у Києві у 1901 р. Його будівлю по вул. Володимирській було зведено у 1910–1912 рр. за ініціативою Київської учбової округи, а урочисте відкриття відбулося 5 жовтня 1912 р. У 1916–1917 рр. двадцять з тридцяти приміщень Педагогічного музею займала Київська школа льотчиків-спостерігачів; на першому поверсі містилася канцелярія інспектора народних училищ та Комітет надання допомоги пораненим і хворим воїнам.

Перші засідання УЦР відбувалися у клубі «Родина». 9 березня 1917 р. остання ухвалила домагатися виділення для своїх потреб Маріїнського палацу, а до того часу — передачі їй помешкань Педагогічного музею. 11–12 березня Центральна Рада переїхала до останнього, де за дозволом Миської думи школа льотчиків звільнила для неї кімнату. Вже у серні 1917 р. військова школа виселилася, а 11 жовтня рішенням Генерального секретаріату Музей був прийнятий на утримання останнього.

^α Вирогідно мова йде про лист О. Степаненко, члена Київської губернської ради об'єднаних громадських організацій та її виконавчого комітету, який він надіслав на адресу УЦР.

^{*} Пропущене слово — мова йде — «порядком».

3. Порядок денний Зборів
Центр[альної] Ради.

перш за все Київський укр[аїнський]
Губер[нський] Комітет ¹¹, який повинен
конче ... ^β згідно з резолюціями
Нац[іонального] з'їзду ¹². Позаяк
українці не можуть в Києві, як столиці
України, вимагати тільки своєї
репрезентації, то треба внести до
Гор[одської] Думи заяву, що Ц[ентра-
льна] Р[ада] звертає увагу М[іської]
Д[уми], що часткове поповнення її
складу не відповідає вимогам часу і
вважає, що треба негайно провести
повне оновлення складу Думи на
демократичних підставах.

3. Порядок денний пленарного
засідання Центр[альної] Ради має бути
такий: 1) Затвердження протокола
попередніх зборів.
2) Sprawozdannya Комітету.
3) Наказ Центральної Ради.
4) Наказ Ц[ентральної] Ради Комітету.
5) Статут Губерніяльних, повітових і
волосних національних Рад.
6) Вибори до земств і муніципалітетів:
а) новий виборчий закон;
в) виборча тактика;
с) виборче порозуміння.

¹¹ Київський український губернський комітет — йдеться про Київський губернський виконавчий комітет Ради об'єднаних громадських організацій.

^β Слово нерозбірливе.

¹² Національний з'їзд — йдеться про Всеукраїнський Національний конгрес (6–8 квітня 1917 р.), який відбувся у Києві за участю 1500 делегатів від українських політичних, громадських, культурних організацій. Підсумком його роботи стало переобрання Центральної Ради та її перетворення з київської на загальноукраїнську організацію, яка очолила український національний рух під загальним гаслом побудови національно-територіальної автономії України у складі Російської федеративної республіки.

	7) Національне оподаткування.
	8) Національні позички.
	9) День Національного фонду.
	10) Утворення союзу народів Росії на платформі нац[іонально]-територіальної автономії і федерації.
	11) Біжучі справи.
4. Позика волі ¹³ .	4. З огляду на те, що успіх «позики волі» має скріпити новий лад, Ц[ентральна] Р[ада] закликає всю людність України до участі в реалізації цієї позики і доручає організаціям і установам допомогти Тимчасовому Уряду в цій важній справі.
5. Лист Харківського Організаційного Комітету ¹⁴ .	5. а) Послати телеграму в Петроград про усунення арх[ієпископа] Антонія. в) Послати листа Харків[ському] Організ[акційному] К[оміте]тові, щоб Рада, яка має бути обрана на Харківському з'їзді, не називалась «Центральною».
6. Листи до Ц[ентральної] Р[ади] від Петрогр[адської] Укр[аїнської] Нац[іональної] Р[ади]. ¹⁵	6. Послати листа з повідомленням, що ті доручення, які були дані через О. Шульгина, Ц[ентральна] Р[ада] стверджує і просить що тиждень подавати інформації про Петроградські

¹³ «Позика Волі» («Заем свободы») — була випущена Тимчасовим урядом (постанова від 26.03.1917) з метою покриття державних боргів та забезпечення військових витрат. Соціалістичні українські та російські партії підтримали позичку. Цю ж позицію зайняла і Центральна Рада.

¹⁴ Харківський організаційний комітет — комітет по організації та проведенню Українського національного з'їзду Харківської губернії 16 квітня 1917 р. Останній визнав УЦР крайовим органом українського народу, висловив протест проти намірів Тимчасового уряду приєднати територію Слобожанщини до Московського військового округу і звернувся до Центральної Ради вжити заходів для залишення її у межах України.

¹⁵ Українська національна Рада в Петрограді — створена 19 березня 1917 р. в Петрограді з представників ТУП, членів УСДРП, української фракції

7. Прохання Казенної Палати ¹⁶ про видання відозви до населення з закликом виконувати свої податкові повинності.	справи. 7. Утриматися від видання відозви, а послати листа до Петроградської Нац[іональної] Ради, що Укр[аїнська] Ц[ентральна] Рада вважає, що такі заклики не можуть відограти якоїсь ролі, бо населення ще й досі не бачить тих конкретних позицій Тимчасового Уряду до націон[ально]-територ[іальної] Автономії України, які могли б внести певне заспокоєння в населення.
8. Військові справи.	8. Вдатися до Губ[ернського] Викон[авчого] Комітету ¹⁷ з заявою про необхідність звернути увагу на справи організації укр[аїнського] війська.

Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів, робітників, студентства, товариства «Громада» та ін. До неї увійшли: О. Лотоцький (голова Виконавчого комітету), М. Корчинський (заступник голови), П. Стебницький (секретар; з травня 1917 р. — голова виконкому), М. Славінський, Г. Голоскевич, П. Зайцев, Ф. Слюсаренко. Підтримувала тісний зв'язок з Українською Центральною Радою, мала в ній свого представника - Г. Голоскевича. В кінці березня делегація Національної Ради зустрілася з головою Тимчасового уряду князем В. Львовим та передала останньому документ з вимогами запровадження національно-територіальної автономії України, рідної мови в українській середній та вищій школі, суді, адміністрації; вирішення долі окупованих частин Галичини та Буковини, повернення полонених і засланих галичан та буковинців. Допомогала Центральній Раді у її зносинах з Тимчасовим урядом. Після проголошення II-го Універсалу та визнання УЦР крайовою владою функції Української Національної Ради перебрав комісар України при Тимчасовому уряді П. Стебницький.

¹⁶ Казенна Палата — губернський орган міністерства фінансів Російської імперії. Діяла як особлива місцева фінансово-господарська установа. У її підпорядкуванні були губернські та повітові казначейства; відала збором акцизів, загальнодержавних податків, прибутками та ін.

¹⁷ Губернський Виконавчий Комітет — обраний Радою представників громадських організацій Київщини, яка, в свою чергу, була зорганізована у середині березня 1917 р. на губернських земських зборах. У Виконавчому комітеті більшість отримали українці.

9. Агітаторські посвідчення.	9. Аби уникнути можливих непорозумінь і неприємностей, видавати посвідчення тільки людям певним. До затвердження Ц[ентральною] Радою порядку видачі посвідчень, свідоцтв агітаторам не видавати.
10. ^α Посвідчення для Галичан.	10. Посвідчень не давати, а повертати їх до «Юга Росії» ¹⁸ , або до відділу «Помощи населению, пострадавшему от последствий» при Городському Союзу ¹⁹ .
11. Пропозиція поклопотати про одстрочки членам Організ[аційного] Комі[тету] Военного отделу ²⁰ .	11. Послати телеграму до Гучкова, листа Лотоцькому і укр[аїнській] фракції С[оціалістів] Р[еволюціонерів] і С[оціал] Дем[ократів].

Голова:

Секретар: В. Бойко /підпис/

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 2–3. Рукопис, оригінал)

^α У документі цей пункт знову «9-ий».

¹⁸ Організація «Юг Росії» — повна назва «Общество помощи населению Юга России, пострадавшему от военных действий», було організоване з дозволу уряду у травні 1915 р. у Києві для допомоги виселенцям та біженцям із західних українських областей, потік яких збільшувався протягом зими — весни 1915 р. Очолив організацію директор Київської філії державного банку Я.Я. Ігнатович, його заступником став Д.І. Дорошенко. Товариство надавало матеріальну та моральну підтримку депортованим та біженцям, проводило велику культурно-освітню роботу, відкривши низку дитячих притулків та українських шкіл.

¹⁹ Відділ «Помощи населению, пострадавшему от последствий войны» діяв при Земгорі — об'єднаному комітеті Всеросійського земельного союзу та Всеросійському союзу міст, громадських організацій, утворених у 1914 р. у Москві з метою кращої організації роботи тилу на допомогу фронту. У липні 1915 р. був створений об'єднаний комітет союзів — Земгор, що став впливовою політичною організацією. У місцевих осередках Земгору працювало багато українських діячів.

²⁰ Організаційний комітет військового відділу — вирогідно в документі мова йде про Український організаційний військовий комітет, що був утворений українцями-військовими київського гарнізону одночасно із Українським військовим клубом ім. гетьмана П. Полуботка. Комітет мав займатися формуванням українських військових частин.

№ 4

14 квітня 1917 р.

Слухали:

1. Повідомлення
Нач[альникові] Київ[ської]
Почт[ової] Контори ²¹ про
те, що для одержування
кореспонденції на адресу
Ц[ентральної] Р[ади] треба
подати копію протоколу
загального зібрання про
обрання членів Ради.

2. Позика волі.

3. Звіт представника
Ц[ентральної] Р[ади] в
Губ[ернському]
Вик[онавчому] Комітеті.

Ухвалили:

1. Подати п. Начальникові К[іївської]
П[оштової] К[онтори] потрібні копії
протоколів і повідомити, що Комітет
доручає одержувати всякого роду
кореспонденцію (грошову і іншу)
двом з таких осіб: М. Грушевському,
В. Винниченкові, С. Єфремову,
Ф. Крижановському, В. Ковалеві,
В. Бойкові і С. Веселовському.

2. Доручити Крижановському і
Барановському скласти відозву до
людности України з закликом
підтримати «позику волі». Відозва
мусить бути коротка, не повинна
говорити про війну і мир, про
перемогу, а про зміцнення нової
свободи і демократії.

3. Заслухавши звіт, Ц[ентральна]
Р[ада]: 1) вважає необхідним, щоб
репрезентанти Ц[ентральної] Р[ади] в
різних інституціях виступали в
справах національного значіння
однодушно і в порозумінню між
собою; 2) визнаючи необхідним, щоб
укр[аїнська] мова почала займати
місце урядової мови в різних
інституціях, Ц[ентральна] Р[ада]
полишає вживання укр[аїнської] мови

²¹ Київська поштова контора — перша контора у Києві була відкрита ще у 1775 р. і вже у 1782 р. реорганізована на губернський поштамт, як складова мережі установ поштового сполучення Російської імперії. Після поштової реформи 1830 р. контора у Києві мала у своєму підпорядкуванні повітові галузеві установи.

	рішати укр[аїнськ]ій репрезентації в кожному окремому випадкові; 3) кандидатами на помічників Губ[ернського] Комісара пропонує І. Мирного і Голоскевича.
4. Порядок денний прилюдного засідання К[омітету] Ц[ентральної] Р[ади] на 17 квітня.	4. Порядок призначений такий: 1) Національна позичка; 2) День національного фонду; 3) День національного свята; 4) Справа розподілення ермітажних сокровищ. 5) Шкільні справи. 6) Біжучі справи.

Голова:

Секретар: В. Бойко /підпис/

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 4–4 зв. Рукопис, оригінал)

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ПРЕЗИДИУМУ КОМІТЕТУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

№ 5

15 квітня 1917 р.

Беруть участь в засіданні також делегати від 3000 солдат.

Засідання починається докладом прап[орщика] Гака про той стан речей, в якому опинилася справа сформовання українського полку з 3000 солдатів²², котрі, зібравшись в Києві, до-

---

²² Справа «3000» — так умовно в Комітеті Української Центральної Ради називалася проблема організації Першого українського козацького ім. Б. Хмельницького полку у квітні 1917 р. За ініціативою Українського військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка збори солдатів-українців ухвалили рішення про формування українського пішого полку на чолі з штабс-капітаном Д. Путником-Гребенюком, яке підтримала Центральна Рада. Затвердження полку, як

магаються, щоб їх було відправлено на позиції лише як українську військову одиницю.

Як видно з цього докладу Губернський Виконавчий Комітет висловлюється рішуче за сформування з цих 3000 укр[аїнського] полку, і взагалі за націоналізацію армії. Видно також, що ініціатива в справі сформування з цих 3000 укр[аїнського] полку походить не з Українського Військового Організаційного Комітету²³, і взагалі не від Українських військових частин. Запитують солдатів-делегатів: хто їх направляв до Центр[альної] Укр[аїнської] Ради?

Один солдат відповідає, що коли вони голодні приходили до коменданта, то унтер-офіцер відганяв їх, кажучи: Чого, мол, ви, дезертири, сюда со всех сторон стекаетесь. Ви мол не хочете йти на позиції, а ждете укр[аїнського] полку; — не пускають їх у двір, на обід. Але один офіцер українець велів зібратись у чорного ходу, і своєю дорогою провів їх і вот пообідали. Але солдата Дмитриченко (промовця) і ще другого арештували на де-який час за те, що вони бунтують і є провокатори.

Запитують чи Дмитриченко є справді дезертир. Дмитриченко: «Я просрочив 5 днів, але я не дезертир».

Другий солдат оповідає: «Той унтер-офіцер казав: ви мол українці не ходіть більше до нас, у вас є свої старші, котрі ведуть куди хочать».

Третій солдат Станіслав Іздетський з Снігуровки. «Приїхав до коменданта, аж чую, що збирається український полк. Став розпитуватися того, сього... Стали збираться. Але врали, що тільки вільним, значить — штатським котрим можно до того

військової одиниці, відбулося на I Всеукраїнському військовому з'їзді, який призначив командиром полку Ю. Капкана.

²³ Український військовий організаційний комітет був утворений 12 березня рішенням Тимчасового військового бюро у Києві. Його очолив полковник П. Глинський, начальник резервної команди у Києві. До президії організації входили: полковник П. Волошин, капітан Л. Ган, підпоручик М. Міхновський, прапорщик В. Павелко. Завданням організаційного комітету було формування українських військових частин.

полку. Ну ми обговорили і рішили щоби хлопотать, щоб дозволили зібрати полк під назвою «український». Але от нічого не виходить. А поки збереться той «охочекомонний полк», то пройде і місяць і 2, і 5 місяців, та полки навчатися, то і не треба вже буде, вже і війна кінчиться, то і рішили хлопотать. І от просять помочі.

Грушевський каже, що «значить в Совете робочих депутатів²⁴ і в Городському комітеті²⁵ вони ні до чого не договорилися?»

Єфремов питається чи Совет Солд[атських] і Роб[ітничих] Депутатів і Городський комітет мають право взагалі дозволяти?

Гак відповідає, що права дозволяти вони не мають, але вони можуть хлопотать про дозвіл.

Грушевський: Губ[ернський] Комісар²⁶ взявся поїхати перебалакати з Ходоровичем.

Гак каже, що до мійського комітету в цій справі ніяк не можна звертатися.

Ніковський вказує, що ні Центр[альна] Рада, Викон[авчий] Комітет^α не є рішальними речниками.

Винниченко. Це так, але вони хотять знати нашу думку.

Гак. Я повинен знову повторити, що ми військові в цій справі зовсім з боку, і щоби не трапилося провини у нас немає ніякої. До нас людей засилали.

Ніковський. Як би то не було, комплектування тепер провести трудно, але комплектування польських полків являється і прикладом, і несправедливістю.

---

²⁴ Київська рада робітничих депутатів — утворена 2–4 березня 1917 р. 2 березня 60 представників київських підприємств обрали організаційну комісію. 4 березня були проведені установчі збори Ради, які обрали її виконавчий комітет, до якого увійшло 37 осіб, під головуванням есера П. Незлобіна.

²⁵ Городской комітет — те саме, що й Міський виконавчий комітет.

²⁶ Губернський комісар — повноважний представник Тимчасового уряду, який мав права і виконував функції колишніх губернаторів. Губернські комісари призначалися центральним урядом з березня 1917 р. У квітні 1917 р. Київським губернським комісаром був М. Суковкін, який пробув на цій посаді до вересня місяця того ж року.

^α Йдеться про Міський виконавчий комітет.

Запорожець. Річ не [в] польських легіонах²⁷, — вони питають, як ми думаєм, і вони навіть заговорили про націоналізацію війська. Да і Губернський Комітет^β правдоподібно буде стояти на тій точці, що ця націоналізація бажана, і що її бажано провести і на фронті.

За останній час на засідання приходить Рада військового клубу²⁸ в повному складі.

Міхновський (член клубу) вимагає особливого акта про націоналізацію армії. Але це треба серйозно обдумати, бо вони (Совети Рабочих и Солдатских Депутатов) хочуть на нас всю вину переложити, бо це явище приймає катастрофічний характер.

Гак. Нові полки комплектуються увесь час. Один полк утворити немає ніяких труднощів (приводить приклади). Хто хоче, той зможе. Коли буде видно прихильність з боку уряду, то справа не буде стояти так гостро.

Запорожець. Не в формуванні діло. Вони говорять, що ми затягуємо справу, що ці 3000 хочуть тут сидіти, а не йти на позиції і хочуть тільки протягти час.

Грушевський. Центр[альна] Рада тієї гадки про переформіровання частей на фронті не приймає, щоб не ослабити фронту, а вважає можливим і потрібним комплектування полків тут на

---

²⁷ Польські легіони — добровольчі військові одиниці, які під час Першої світової війни були у складі австро-угорської армії. У відповідь наприкінці 1914 р. російським командуванням був утворений добровольчий польський підрозділ Легіон Пулавський, через рік — Бригада польських стрільців, яка у лютому 1917 р. була зорганізована у Дивізію польських стрільців. Остання, з погодження російського військового міністра, у квітні 1917 р. перетворилася на корпус у складі двох дивізій та трьох спеціальних військових частин під командуванням генерала Білевського.

^β Йдеться про Губернський виконавчий комітет.

²⁸ Рада Військового клубу — виконавчий орган української військової громадської організації, створеної 16 березня 1917 р. на Установчих зборах представників київського гарнізону. Ці збори ухвалили рішення про заснування Українського військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка, статутом якого визначалася загальна мета клубу — створення української національної армії. До Ради військового клубу, очоленої М. Міхновським, входило 24 члена та 12 кандидатів.

Україні на націон[ально]-тер[иторіальному] принципі, і це вони і тільки вони затягують.

Винниченко. Але вони бояться, що з фронту підуть люде. Як цьому справді запобігти?

Солдат-делегат. Та хіба ж може те бути. Там же теж товариші по ...^х лежать... І щоб кинути? Та тоді ж і тут нас візьмуть, і там не пожалують.

II Солдат-делегат. Можна видать приказ, щоб ніхто не кидав свій пост.

III Солдат-делегат. А як полякам дозволили і на фронті виділятися, так вони ж виділялися тільки тоді, коли приходили маршеві роти, а сам ніхто не тікав. Буде гірше, як нам не вирішувати.

Грушевський. Нема іншого виходу, як тільки сформувати з них полк.

Винниченко і інші згоджуються.

Підіймається знову питання про те, що тепер трудно дістати зброю, обоз і інше.

Солдат-делегат Іздетський. Ми тут пробудемо 2 тижні, дістанемо всіх офіцерів, і зараз же підемо і без зброї, і вже там її одержимо. Згодні хоч і зараз, і через тиждень іти, тільки ж офіцерів треба. Але це все з умовою, щоб назва була «Український полк» і своє знамя.

Ніковський. Чого ви домагаєтеся, — маршевих рот чи певної військової одиниці — баталіону, полку тощо?..

Солдат. Ми допускаємо і маршеві роти, але краще полк.

Запорожець. Центр[альна] Рада повинна зайняти ту позицію, що хто повинен їхати, той повинен їхати.

Колос подає резолюцію Військового Клубу²⁹:

1) З цих 3000 людей утворити полк.

---

^х Нерозбірливе слово.

²⁹ Військовий клуб — Український військовий клуб ім. гетьмана П. Полуботка, див. посилання № 28.

2) Щоб була призначена виключно укр[аїнська] дивізія, до якої буде послано цей полк.

3) Заснувати для поповнення дивізії запасну часть.

4) Звернутися до вищого командування, щоб було зроблене безболісне, поступенне і планомірне переведення одноплеменності боєвих одиниць.

5) Ужити всіх можливих заходів до порозуміння з російськими організаціями і тільки в тім разі коли вони виразно одіпхнуть нас, тоді вже виступати лише в контакті з українськими організаціями.

(Резолюції подані на папері.)

Ротмістр вносить пропозицію, що [б] де-які дивізії поповнювалися виключно українцями.

Висловлюються також побажання, щоб в кожному полку, батальйонні окремі части організовувались тільки з українців.

Запитують солдатів, чи серед 3000 дійсно всі українці, чи може є й інші.

Солдати: Тільки українці. Поки ми на етапному пункті, то мішаються і неукраїнці, але ми їх не приймаємо.

Ніковський запитує, чи багато дезертирів серед них.

Відповідають, що мало, а більшість з слабосильних команд. В Кременчузі і в Чернігові коменданти направляли їх до Києва і говорили, що тут формуються укр[аїнські] полки.

Нарешті вносить Комітет Центр[альної] Ради таку резолюцію.

Щодо 3000 солдатів, які припадком без усякої агітації, через недбальство воєнних властей, зібралися в Києві і за прикладом польських легіонів домагаються формування їх в укр[аїнський] полк, Центр[альна] Рада не бачить іншого виходу, як сформувати з них укр[аїнський] полк і задовольнити їх бажання вийти негайно на фронт в виді укр[аїнської] військової одиниці. Инакше цей стихійний рух, не направлений в відповідному напрямі, може викликати заколот в тилу і на фронті і тим пошкодити справі оборони і укріплення нового ладу.

Формування дальших укр[аїнських] частей має робитися тільки з запасних тилових, а не з фронтових частей. Приналежні

до фронтових частей солдати, які б опинилися в Києві, не можуть на далі претендувати на формування з них окремих укр[аїнських] частей.

Вилучення в осібні укр[аїнські] части укр[аїнських] військових на фронті вважається бажаним, але здійснення його в даний момент полишається вищим воєнним властям.

Ніковському доручається на засіданні 16 квітня (о 7-ій годині ввечері) Комітетів Виконавчого Міського і Солд[атських] і Рабоч[их] Депутатів докласти резолюцію Ради.

Були присутні: Голова У[країнської] Ц[ентральної] Р[ади] проф[есор] М. Грушевський, місце за заступника Голови: В. Винниченко і С. Єфремов. Члени Комітету: Ніковський, Запорожець, Колос. За секретаря Євг[ен] Онацький.

Голова Зборів — Голова Укр[аїнської] Центр[альної] Ради.

Завідуючий Секретаріатом Євг[ен] Онацький.

Почалося засідання після 10, кінчилося після 12 години ночі.

[Євгена Онацького] /підпис/

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 4 зв.—7. Рукопис, оригінал.

Автограф Є. Онацького)

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАННЯ КОМІТЕТУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

№ 6

17 квітня 1917 р.

Починається після 7 години ввечері.

Головує проф[есор] М. Грушевський. Присутні: В. Винниченко, С. Єфремов, Стасюк, Крижановський, Христюк, Садовський, — також гості (засідання публічне), серед них члени Центр[альної] Ради: І. Шраг, Біляшівський, Шаповал і інші. За Секретаря Євг[ен] Онацький.

Розпочинаються збори промовою Пр[офесора] Грушевського, в якій в першу чергу на обговорення ставиться справа, в

зв'язку з вістями про переведення де-яких скарбів Ермітажу³⁰ до Москви, про повернення тих скарбів Ермітажу, які походять з України, до Київа.

Біляшівський. Трудно ділити Ермітаж, та і Уряд не дозволить. Окрім того, ціла комісія з Горьким³¹ на чолі стежить за цілістю Ермітажу. Але треба б подбати щоб повернено було з Петрограду і інших місць клейноди запорожські. Ціла низка клейнодів знаходиться в Оружейній Палаті в Москві³² (Біляшівський називає ще декілька місць). Можна б подбати про те, щоб цією справою вияснення де знаходяться які з наших нац[іональних] скарбів, спеціально зайнялася якась людина. Треба б асигнувати і гроші, щоб оплатити час і працю. За людину можна було б рекомендувати Широцького, який незабаром їде до Петрограду. Йому це діло знайоме. Треба подбати, звичайно, не тільки про клейноди, є багато речей, котрі слід би було повернути. Так, Кибальчич в Гаправській Переяславській Церкві³³

---

³⁰ Ермітаж — музей у Петербурзі, один з найвизначніших та найвідоміших художніх та культурно-історичних музеїв світу. Свою історію починає з перших художніх зібрань, придбаних імператрицею Катериною II у другій половині XVIII ст. У 1852 р. з сильно збільшеної колекції був сформований та відкритий для відвідування публіки Імператорський Ермітаж.

³¹ 4 березня 1917 р. у Петрограді під головуванням М. Горького була створена Особлива нарада в справі мистецтв, як дорадчий орган при комісарі колишнього міністерства двору Ф. Головині для організації охорони історико-культурних надбань Російської держави. У квітні того ж року нарада припинила своє існування, замість неї була заснована Рада в справах мистецтв.

³² Оружейна палата в Москві — музей-скарбниця, частина комплексу Великого Кремлівського палацу, де зберігаються дорогоцінні предмети царської казни та патріаршої різниці, а також пам'ятки декоративно-прикладного мистецтва. Колекція музею постійно поповнювалася. Протягом XIX — початку XX ст. до нього передавалися обладунки, військові трофеї, подарунки імператорській родині, цінні археологічні знахідки.

³³ Гаправська Переяславська церква — цілком можливо, що у тексті документу помилка. У Переяславі-Хмельницькому не було Гаправської церкви. Вірогідно йдеться про церкву, у якій зберігалася ікона Покрови. Запорізькі козаки вважали Святу Покрову своєю покровителькою. Після Переяславської ради 1654 р. з'явилася велика кількість ікон типу «Козацька Покрова». Такі ікони з часом стали національними, увібравши у себе специфічні композиційні та іконографічні особливості. В документі, ймовірно, йдеться про одну з таких ікон.

взяв ікону Покрови, надзвичайно цікаву, і подарував її якомусь в[еликому] князю. Тепер вона знаходиться у в[еликого] кн[язя] Николая Михайловича. Гармати є також дуже цікаві. Це друга категорія. Третья категорія це різні речі, коштовні і рідкосні, якими буквально набито Ермітаж. Є, перш за все, передісторична епоха, тут багато золота, великокнязівської ...^α і т. ин.

Грушевський. В цій справі було винесено резолюцію на секції Вищої Школи про передачу Архівів і т.д. А щодо клейнодів, то це питання виникає в зв'язку з чутками про повернення польських клейнодів польським військам. Користуючи з того, що п. Широцький їде до Петрограду, чи будемо просити щодо Петрограду п. Широцького, а щодо Москви, то це треба буде звернутися до Новицького Олексія Михайловича^β.

Біляшівський. Комітет нашого музею³⁴ вже телеграфував до Петрограду про необхідність скасувати закон про передачу скарбів, знайдених на Україні, до Петрограду.

Грушевський вказує, що причини перенесення частини скарбів Ермітажу до Москви нам невідомі, різні то можуть бути причини, але треба щоб з цієї нагоди не тільки Москва, але і Київ скористав[ся].

Справа про влаштування дня Національного Свята

Професор Грушевський. Харківський Комітет висунув справу про призначення дня Національного свята. Сам Комітет Харків-

---

^α Пропущене слово, йдеться — «епохи».

^β В документі мова йде про Новицького Олексія Петровича.

³⁴ Комітет Музею — мова йде про «Київський художньо-промисловий і науковий музей імператора Миколи Олександровича», відкритий у 1904 р. (зараз — Національний художній музей). Одним з його організаторів та директором до 1923 р. був відомий український археолог, етнолог, мистецтвознавець та громадський діяч М. Біляшівський. З 1910 р. завідування справами музею, згідно статуту, було покладено на Комітет музею, головою якого був обраний Б. Ханенко. До комітету входили представники Товариства старожитностей і мистецтв та російського міністерства торгівлі і промисловості, до відомства якого належав Музей.

ський цієї справи не розглянув, може б хто з присутніх підніс би свою гадку з цього приводу.

Христюк. Такий би день слід призначити. Тільки чи треба призначити ще якийсь день, коли в нас є день 26 лютого. І дні революції приходяться майже на цей день. Треба тільки поширити його значення.

Винниченко. На засіданні комітету пропонували щоб день Шевченка не робити днем національного свята. Та і нам не треба відсувати його назад, може б взяти просто якийсь день і пристосувати його до історичної події.

Грушевський. Значить, в цьому році цей день треба злити з днем національного фонду.

Садовський. Цей день повинен бути найскоріше і треба вжити якихось мір, щоб цей день націон[ального] Фонду було переведено по всій Україні. За два тижні ми б могли приготуватися до того.

Грушевський з цим не згоджується. Слабо наладжена преса і ми не зможемо як слід підготувати народ до цього дня.

Винниченко. Два тижні замало.

Христюк пропонує призначити цей день на 21 мая — перший день Зелених свят³⁵.

Садовський боїться, що якщо цей день буде відкладено далеко, то може начнеться вже передвиборча компанія.

Винниченко вбачає в цьому скоріше плюс.

Христюк знов повторює свою пропозицію щодо 21 мая і через те, що преса слабо наладжена, да і через те, що самі Зелені Свята внесуть якийсь настрій в цей день, піддержать його.

Сфремов. Я думаю, що за два тижні слід би було влаштувати цей день, бо я маю сподіватися великих боїв на фронті, і як трапиться якась неудача, то це може попсувати нам все чисто.

Крижановський. Але треба ж призначити певний термін, бо не призначення терміну — ослаблює енергію.

---

³⁵ «Зелені свята» — у 1917 р. припадали на 20–22 травня, коли за рішенням фінансової комісії Комітету Центральної Ради було проведено День національного фонду.

Грушевський. Як би то ні було цей день національного свята потрібний для нас. Ми думаєм на рахунок того націон[ального] Фонду, який зберемо в той день, зробити внутрішню позику. Поки що для остаточного затвердження це передається Укр[аїнській] Центр[альній] Раді.

Справа про внутрішню позику³⁶

Крижановський читає доклад, складений членами фінансової комісії (якої на зборах Комітету немає) про національну позичку для потреб Укр[аїнської] Центр[альної] Ради.

Пристають до обговорення.

Грушевський. Висота першої позики була означена 50000. Вона замала для потреб навіть перших місяців Центр[альної] Ради. Обрахунок однієї агітаційної комісії виходять на місяць 60000.

Крижановський каже, що він не належе до фінансової комісії і думає, що 50000 замало.

Грушевський. Термін погашення «не пізніше 1-го іюля» занадто близький.

Стасюк пропонує не пізніше 15 іюля.

Христюк і Грушевський пропонують не пізніше 1 серпня.

Христюк пропонує підняти цифру позики до 100000.

Крижановський говорить, що до принципів, покладених в основу проекту. Одна позика процентова і з зазначенням певного терміну. Друга безпроцентова і без терміну. Цей модус обезцінює першу позику.

Грушевський. Це дуже серйозний аргумент.

Христюк каже, що на жаль немає тих, хто укладав проект, адже ж вони мали якісь мотиви, коли так склали.

Пропонує, щоб і друга позика була процентова.

Грушевський роз'яснює, що і друга позика є також процентова, бо покупці за 90 одержують 100, значить 10 процентів. Але друга позика безсрочна, — в уцьому вся ріжниця. Забезпе-

---

³⁶ Внутрішня позика — йдеться про проведення дня Національного фонду.

чення першої позики в тій формулі, що автономний уряд України повинен взяти на себе виплату тієї позики, що робить Центр[альна] Рада. Тут до певної міри повинен відіграти і моральний елемент — віри в себе, в будучність України.

Крижановський. Але не можна також випускати з очей того значіння, які в натурі людини відіграють елементи вигоди.

Христюк пропонує понизити ціну облігацій до 25 рублів.

Крижановський. Не варто розмінюватись. 25 рублів тепер ніщо.

Стасюк обстоює пропозицію Христюка і радить понизити до 10 рублів.

Приймається поки що пропозиція понизити до 25 рублів.

Онацький, завід[уючий] Секретаріатом, докладає про пропозицію секретаря Агітаційної комісії взяти на себе передрук відозви до селян, бо нема що давати, а всі вимагають.

Шраг і Біляшівський говорять про потребу відозв тепер взагалі.

Стасюк про те, що треба надрукувати резолюції з'їзду.

Біляшівський. Тільки не резолюції, треба до селян зрозумілою мовою щось видати.

Стасюк. Селянська спілка видає відозву до селян, і Центр[альна] Рада може передрукувати.

Винниченко. Висловлюється взагалі проти передруків. Треба б про землю, про мійське самоврядування.

Грушевський. Центр[альна] Рада нічого не може виносити в справі земельній.

Біляшівський. У всякому разі треба якомога швидче видати щось.

Винниченко піднімає питання про утворення видавничої комісії і друкування брошур і т.д. Треба завести свою друкарню.

Грушевський піддержує, бо напр[иклад], «Вісті»^α ще й досі лежать. Треба вибрати комісію для відшукання друкарні.

Вибирають Христюка. Згодом зголошуються взяти участь в комісії Крижановський і Колос.

---

^α Мова йде про «Вісті з Української Центральної Ради».

Стасюк каже, що в Катеринославщині^β продається друкарня.

Хтось з рядів. В провінції пустують друкарні.

Грушевський і Винниченко указують, що з Києва користуватися друкарнями на провінції дуже трудно.

На 18 квітня на 4 годину призначаються слідуючі збори і на тому засідання кінчається.

Голова

Завідуючий Секретаріатом - [Євгена Онацького] /підпис/

(Ф. 1076, оп. 2, стр. 1, арк. 7–9 зв. Рукопис, оригінал.

Автограф Є. Онацького)

№ 7

18 квітня 1917 р.

Головує М. Грушевський. За секретаря Є. Онацький. Присутні: Винниченко, Єфремов, Крижановський, Прокопович, Колос, Мірна, Мірний і інші. Також гість Широцький.

Питання про комісарів Волині і Буковини.

Пр[офесор] Грушевський робить доклад. Вязлов приїхав до Грушевського і сповістив його, що видигають його кандидатуру на комісара Буковини, але він не може прийняти, не повідомивши Центр[альну] Раду, — якщо Рада піддержить його кандидатуру, то він, як свідомий українець, коритиметься її постанові, але все-таки, якщо можна, просив би його увільнити. Тоді ж таки Вязлов підняв питання про те, що слід би убрать з Волині Євлогія. Грушевський пропонує Вязлова видвинути на комісара Волині, тим більше, що Буковинський Комісар, після призначення Дорошенко Комісаром Галичини, не буде мати великого значення. Два дні назад комісарство Волині було пропонувано бар[ону] Штейнгелю, але Штейнгель не хоче. Чи не можна б на Буковинського Комісара призначити когось іншого?

---

^β Так в тексті.

Вязлов, видвигає кандидатуру Багрія, пр[иват]-доц[ента] Петроградського Університету.

Широцький. Багрій з'явився в Петербурзі років 1 ½ - 2 назад разом з Перетцем, учнем якого він був. До українського руху відношення не має. Зайцев^α балакав з ним з метою прилучити його до Укр[аїнської] Громади і вражіння в його зосталось досить прикре.

Грушевський. Вязлов казав, що на Буковину Багрія прийняла Акад[емія] Наук³⁷ для охорони пам'ятників.

Єфремов. На Буковині діло піде само собою. Важніше мати свого кандидата тут, на Волині. Щодо Багрія, то Перетц висловлювався в бесіді з Єфремовим про Багрія досить добре.

Крижановський. Я Вязлова досить добре не знаю. Але ті люде, котрим приходилося з ним працювати, кажуть, що він вузький формаліст, педант, що до українського питання, — то він обсадив себе росіянами, і свого українства нічим себе не виявив^β. Краще Вязлова видвінути на председателя Черн[івецького] Окр[ужного] Суда.

Єфремов. Формалізм для комісара не є велика хиба. Щодо його українства, то в цьому не може бути ніякого сумніву. Щодо нарікань служащих, то він дійсно тяжкої вдачі, але це для нас не важно.

Прокопович. Педантизм в цім випадкові тільки плюс. А вдача його для нас не має значення.

Грушевський. Справою призначення на голову суду ми можемо не займатися, бо його кандидатуру видвигають інші кола (кадетські).

Приймається пропозиція видвинути кандидатуру Вязлова на губ[ернського] комісара. Доручається Завід[уючому] Секрета-

---

^α Мова йде про Павла Івановича Зайцева.

³⁷ Академія наук — загальноживана назва вищої наукової установи Російської імперії. Петербурзька Академія наук заснована наказом імператора Петра I у 1724 р. Створювалася за зразком західноєвропейських академій.

^β Так в тексті.

ріятю Онацькому срочною телеграмою запросити згоди Волинських укр[аїнських] організацій.

Питання про Подільського Комісара.

Грушевський. Член Ц[ентральної] Р[ади] від Поділля Любинський їздив до Винниці і привіз звіти звістку, що винничане висовують кандидатуру на губ[ернського] комісара — Марковича і Степуру. Степуру, як людину порівнююче молоду, можна на помічника комісара, а Марковича на комісара.

Сфремов каже, що він одержав лист від Марковича, що він цілком добре себе почуває. Маркович — людина потрібна, енергійна, знає службу, як бувший прокурор і т.д. До того ж дуже на Поділлі популярна людина.

Вирішено ждати відповіді з Кам'янця.

Про Багрія.

Широцький. Не своїми словами, а словами багатьох людей свідчу, що Багрій не українець. Пропоную кандидатуру Біляшівського.

Ніхто не піддержує.

Сфремов пропонує в остаточній формі не вирішувати питання про кандидатуру Багрія, а зібрати відомості.

Доручається Онацькому зібрати відомості, запитати Дорошкевича, товариша Багрія.

Про Євлогія.

Вирішено переказати через Широцького до Петрограду про те, що було б бажано усунути Євлогія.

Про посаду Інспектора Київської Округи.

Пр[офесор] Грушевський докладує. Цю посаду займає зараз Озаревич, людина тяжко хвора, котра вже не може нести служби. Кандідата відповідного ще немає. Грушевський пропонує поміркувати про кандидатуру Мортірія Галіна, старого драгоманівця.

Проти цієї кандидатури ніхто не висловлюється, але...^α

Крижановський одмічає, що посади виникають перед нами якось випадково. Нема ніякої пляномірності в тому, як ми заміщаєм ці посади. Треба принципово вирішити, чи ми заміщаємо тільки громадські посади, — посади, які мають громадське значіння, чи також і різні бюрократичні посади, для громадської діяльності байдужі. Ця посада для нас безразлічна.

Питання про укр[аїнське] військо.

Грушевський докладає, що як йому відомо, Суковкін говорив з Ходоровичем в справі війська, і послідній пішов на великі уступки, — але Грушевському не удалось того перевірити. Пропонують викликати Мірного, котрий повинен знати стан речей.

Колос зробив доклад про те, про ворожий настрій [в] укр[аїнських] військових колах до Центр[альної] Ради^β, викликаний невдалою стилізацією резолюції Ц[ентральної] Р[ади] щодо «3000», зробленою Ніковським, проголосивши її в засіданні Об'єднан[ого] Зібрання Військових і Робітничих Депутатів^γ.

Крижановський. Між нами і військовими пробігла чорна кішка.

Винниченко. Волі нашої не прийдеться здобувати багнетами. Бо і сили такої не буде, — а розрішиться все питання на Установчих Зборах, які, між іншим, навряд чи згодяться на Автономію. Автономія буде, це я можу напевне сказати, через років 10.

Колос. Варто було б щоб Ц[ентральна] Р[ада] мала більший вплив на Військову Раду^δ.

Винниченко. Міхновщина — явище часове. Чим ширше йтиме військовий рух, тим Міхновщина буде все більш зникати.

---

^α Речення не має закінчення.

^β Так в тексті.

^γ Йдеться про зібрання рад військових і робітничих депутатів.

^δ Йдеться про Раду військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка.

Про Понятенко.

Слухали заяву п. Понятенко про те, що він складає свій мандат до Губ[ернського] Комітету тому, що п. Барановський член Комітету Ц[ентральної] Р[ади] і Губ[ернського] Комітету, схарактеризував виступи п. Понятенко цілком негативно, і тому п. Понятенко, «шануючи репрезентацію укр[аїнського] громадянства» не вважає себе в праві zostавитися його представником.

Постановили передати заяву п. Понятенко до п. Барановського і просити його пояснень в цій справі.

Про утворення комісії.

Винниченко здійснює питання про комісії.

Ми займаємось якимись випадковими справами, а охоплюючого плану нема. Треба, щоб працювали комісії, які б робили головну роботу і раз на тиждень складали своє справоздання перед Ц[ентральною] Радою.

Пропонує засновати і відновити комісії: організаційну, правничу, виборчу і видавничу.

В завдання організаційної комісії входить: вимагати від кожної укр[аїнської] партії і організації докладного цифрового відчиту про кількість своїх членів. Вона повинна мати велику мапу України, на котрій треба відмічати ті міста і села, про котрі ми маємо відомости, що там є наші організації, або наші люде. В одному випадкові треба вживати одну фарбу, в другому другу.

Онацький зауважив, що Секретаріат це уже має на увазі зробити при експедиційному і адресному бюро в найближчій часі.

Винниченко. Необхідно також заснувати видавничу комісію. Треба дбати про поміч видавничим комісіям різних партій. Треба придбати друкарню. Тим більше, що є змога використати де-які зв'язки (через Ніковського) для здобуття паперу.

Потрібна агітаційна комісія, не бюро агітаційне, а іменно агітаційна комісія.

Треба також поставити як слід на ноги національне Бюро Праці, — котре можна було б назвати і Бюро Влади.

Грушевський. Як казати правду, то слід би почати реорганізацію з голови — з Комітету. До комітету ходять акуратно тільки чоловік 5. А інші — сьогодні одні, завтра другі. Ми маємо право розширитися в своєму складі, але і розширення повинно бути проведено в такому напрямі, щоби прийняти люде не «honoria cansa»³⁸, а дійсно людей праці. Слід би може трохи згодом переглянути весь склад Комітету і запропонувати тим, що не ходять, скласти мандати.

Вносять[ся] пропозиції підняти насамперед ті комісії, які вже існують, і в першу голову Правничу.

Здіймається питання про заснування військової комісії, але вирішають відкласти її закладини до в'яснення тих треній, котрі виникли в зв'язку з неточною формулюванням Ніковським і «Київською Мислю»³⁹ резолюції Ц[ентральної] Р[ади] від 15 квітня щодо «3000».

Вирішено післати до газет лист, складений Винниченком з огляду на ті чутки, що пішли по місту, ніби то в формуванні тих 3000, і агітації серед них брала участь Ц[ентральна] Р[ада].

Голова У[країнської] Ц[ентральної] Ради

Секретар

Завідуючий Секретаріатом Євг[ен] Онацький

(Ф. 1076, оп. 2, стр. 1, арк. 10–12 зв. Рукопис, оригінал.

Автограф Є. Онацького)

---

³⁸ «Honoria cansa», правильне написання — «honoria causa» (у перекладі з латинської мови — «заради почесті»), «почесний доктор» — ступінь доктора наук без захисту дисертації, присуджувалася за видатні досягнення в області науки і культури. У тексті вираз вжито у значенні — «почесний член».

³⁹ «Киевская мысль» — щоденна громадсько-політична та літературна газета ліберального напрямку. Виходила у 1906–1918 рр. У 1917–1918 рр. виходила у двох випусках (ранковому і вечірньому). Користувалася великою популярністю, була рупором опозиційних до самодержавства кіл громадськості різних напрямків. Припинила своє існування у грудні 1918 р.

№ 8

19 квітня 1917 р.

Головує пр[офесор] Грушевський. За секретаря Євг[ен] Онацький.

Присутні п.п. Барановський, Христюк, Крижановський, Прокопович, Єфремов, Стасюк, Коваль, Садовський, пізніше приходять Винниченко, Бойко, Колос.

Розпочинаються збори розглядом заяви П. Понятенко. З приводу цієї заяви бере слово п. Барановський, котрий говорить, що він в своїй промові, викликаній промовою П. Понятенко в губернiальнiм Комiтетi на українській мові, мав метою підкреслити громадянську мужність і красномовність П. Понятенко, який тільки один говорив в Комiтетi українською мовою, котра зробила на присутніх, в тiм числi і на Барановського, гарне враження, — і не зважаючи на те, що зміст мови де-яким присутнім може і не подобався, позаяк промовець ворушив питання для декого досить гостре, всі з увагою слухали цю промову, що Барановський і висловив в виразі «вуха в'януть, а вони слухають».

Христюк. Вся промова Барановського була в похвалу, а ніяк не в ганьбу п. Понятенко. Тут очевидне непорозуміння. Виступи п. Понятенко, які завсiгда відзначалися тактовністю, і той раз також не мали нічого щоб можна було йому закинути.

Крижановський вносить резолюцію, — з заявою Христофора Антоновича і слів присутніх на тих зборах (крім Христюка висловлювалися ще й інші), які чули промову Понятенко і Барановського видно, що тут трапилося непорозуміння. Висловлюючи жаль з цього приводу, я пропоную просити п. Понятенко не складати свого мандату, і доручити завід[уючому] Секретаріатом переслати п. Понятенкові витяги з протоколів засідань, присвячених заяві п. Понятенко.

Пропозиція одноголосно приймається.

Піднімається знову справа про реорганізацію Комiтету.

Організація військової комісії була перенесена на це засідання, але позаяк т. Запорожця не було, т. Колос міг бути лише недовго, ця справа відкладається.

Барановський вносить пропозицію, щоби Комітет так часто не збирався, досить би може Президіуму.

Пр[офесор] Грушевський протестує проти цього, бо Веселовського нема, місце заступників голови то 2, то один, а то і не одного — де ж Президіум? Справи так болять, що не вспіваємо робити, від того і приходиться часто збиратись. Комісії не працюють. Фінансова комісія — Коваль, Барановський, Стасюк, Ігнатович збиралася лише раз.

Крижановський. Стешенко хоча є головою шкільної комісії, але ми його ніколи не бачимо, скоріше б слід було обрати на голову Прокоповича, який у нас і часто буває, і зараз є тут.

Прокопович. Я власне дуже близько стояв до Педагогічного діла, і я не зрікаюсь. Але треба передивитися або всіх голов комісій замістити їх ^α, або нікого. І до того вважаю присутність Стешенка корисним.

Грушевський пропонує, не передрішаючи того, хто буде головою комісії, просити Прокоповича зайнятися організацією освітньої комісії.

Христюк. Прокопович буде організатором, головою комісії, а Стешенко помічником голови.

Грушевський пропоную вихід протилежний.

Прокопович. Стешенкові було уже проголошено, що він є голова, і перерішувати тепер незручно.

Постановлено називати комісію не шкільною, а просвітньою. Запросити Прокоповича на товариша Голови.

Христюк пропонує закласти аграрну комісію.

Крижановський проти. Це питання ще раніше обмірковували і відкинули, бо Ц[ентральна] Р[ада] є коаліційний орган різних партій, а кожна партія вирішає аграрне питання по

---

^α Так в тексті.

своєму. Через це ми можемо мати лише 2 спільних питання, на яких єднаємось — Федерація і Автономія.

Христюк визнає це слушним, але говорить, що аграрна комісія не буде щось вирішати, її діяльність буде направлена виключно на допомогу селянам, до часу вирішення цього питання. Селяне починають ділити землю, Уряд заклада комітети в раді примирительних камер, і во всіх цих справах треба кидати і свій голос. Може б треба було зібрати якийсь статистичний матеріал.

Садовський. Утворити аграрну комісію, значить мати аграрну програму, а ми такої не маємо.

Заснування Аграрної комісії визнати (семеро проти одного) не бажаним.

Відозва про позику волі.

Крижановський читає^β зо змінами, зробленими на засіданні 18 квітня.

Грушевський. Гарно і популярно відозва написана, та чи не за сильно ми запрошуємо до тієї позики?

Садовський. Невірно в відозві вказується, що Терещенко звертається до Центр[альної] Ради.

Грушевський. Він звернувся до Голови З'їзду^γ.

Винниченко. Рада [-] орган З'їзду.

Садовський. Так то воно так, тільки я боюся, що «Киевская Мысль» причепиться.

Рішається, що краще написати, що Терещенко звернувся до З'їзду.

Єфремов вказує, що популярність в відозві не всюди витримана.

Крижановський пропонує дати Єфремову виправити.

Грушевський. Барановський дав середину, може тепер він дасть і початок, і кінець.

Крижановський. Йому по українському досить тяжко це робить. До того ж він, як і я, зайнятий 24 години.

Відозва для виправки передається Серг[ію] Єфремову.

---

^β Йдеться про проект постанови Комітету Центральної Ради.

^γ Мова йде про Національний конгрес.

Про позичку для Нац[іонального] фонду.

Крижановський читає проект наказу про позичку для потреб національного фонду.

Прокопович. Час підписки — місяць, ліквідації — також місяць, — чи не можна встановити строк, як для векселів — півроку.

Садовський. Як може Рада, не будучи юридичною особою взятися за позику. В проекті гарантією позики виставляється те, що Авт[ономний] Уряд України виплатить цю позику. Це ще питання, чи він виплатить. І до того ж цей спосіб займу не «предусмотрен» законом.

Сфремов. Це безумовно дуже важливе питання.

Винниченко. Коли робиться позичка, то дається якесь забезпечення. Ми безумовно маємо юридичне лице, бо ми являємось представниками. Був з'їзд, який нас обрав, і є протокол того з'їзду і тих виборів. Але ми можемо морально провалитись, — просто не зберемо грошей. І це буде моральний провал, — бо треба ж буде оголосити наслідки позички. Може б треба звернутися до яких заможних осіб чи інституцій, щоб вони поручилися. Тоді на обов'язку Ради буде виплатити позичку хоч би що там ні було.

Грушевський з цим не згоджується. Це утопія — поручительство членів Ради. Роблячи позичку на тих підставах, на яких ми її робимо, ми робимо апеляцію к признанню нашого авторитета і віри в будучність України. Ми нікого не дуримо. Ми не обіцяємо бо зна чого. Хто не вірить в день Націон[ального] Фонду і в Автономію України, той не підпишеться. Це питання довірря, нашого морального авторитету. Ті, що будуть підписуватися, будуть маніфестувати своє до нас довірря. Я думаю, що ця позичка повинна мати поспіх. Ми звернемося до Банків, і я не думаю, щоб вони нам одказали. Центр[альна] Рада хоче маніфестувати свій авторитет, люде — своє довірря до нас і віру в будучність України.

Коваль. Безумовно ми цю суму покриємо. Тепер без усякої організації і агітації, копійками ми зібрали 16000. Особливо

можна надіятися на кооперативи, та земства, городи. Що ж до юридичного боку, то багато тепер робиться не юридично.

Садовський. Краще замість позички розробити проект націон[ального] оподаткування.

Коваль. Це буде само собою.

Садовський. Тут також ми б мали маніфестацію, — і ми б не так ризикували на провал. Мали б юридичний ґрунт, який позичка не має. Опреділяти суму першого займу не годиться, бо 10000 — як міра довіря — замала.

Бойко. Що торкається другої позики, то коли перша має ґрунт доброї волі, і виплата її залежить від самих українців, бо вони будуть давати в день нац[іонального] фонду для виплати цієї позики, то друга позика такого характеру не має. Виплата її не залежить від волі самих українців. Треба її розкидати між укр[аїнськими] організаціями.

Винниченко. Власне кажучи ми 3 роки робили день нац[іонального] фонду. Перший раз на першу позику, другий раз — день нац[іонального] фонду, і третій — самооподаткування. Треба краще знищити першу позику зовсім і через якийсь місяць оповістити позичку. А оподаткування своїм порядком.

Грушевський. Барановський нам обіщав дати циркуляр про оподаткування.

Бойко читає постанову 14 квітня про те, що складання цього циркуляру доручено Фінансовій Комісії і Секретаріату.

Висловлюється жаль, що того циркуляру досі не має.

Грушевський. Раціональність першої позики і для мене не ясна. Крім того, треба так зробити, щоб відозва в справі займу свободи явилась або після циркуляру, або разом з нею, щоб люде мали змогу розібратися куди треба більше нести.

Крижановський висловлюється проти оподаткування. Позика це симптом того, що ми стаємо на державний ґрунт, нема сумнівів, що зніметься галас, це свідчить епізод з 3000. Але нам це не може стати на заваді. Що ж до кооперативів, то дурно давати вони навряд чи згодяться. Їм увесь час тлумачать про самодіяльність і про те, що ніщо не можна людям давати дурно,

і це їм [в]війшло в плоть і кров. Навіть на пам[’ятник] Шевченко давали дуже неохоче. А позичка — це інша річ. Спосіб позички більш відповідає психології кооператорів.

Сфремов. Все таки мене турбує юридичний бік справи. На кого ми, як що зніметься^α, зможем опертися, — і особливо коли вступимо в конкуренцію з позикою волі, як пропонують. Юридичний бік треба вяснити. Першої позики краще не робити. Почати з дня націон[ального] фонду.

Прокопович. Через брак часу нам все одно не пощастило б з першою позикою. Треба б підготовляти ґрунт для другої позики. Комісія повинна повести агітацію серед кругів близьких до банків — буржуазних (Василенко, Корольов, Синицин), — державного⁴⁰ (Игнатович) і кооперативних (Союзбанк⁴¹), і включивши представників їх в комісію, рішити справу.

Христюк піддержує цю пропозицію.

Крижановський. Як боятись юриспруденції, то нам нічого не можна робити, не можна і ставити метою досягнення Автономії, а просто треба її ждати.

Винниченко пропонує день націон[ального] фонду відсунути місяців на 3. Що ж викличе з боку росіян ця позичка? Ми ж звертаємся до своїх. Хто віре, той дає, ми нікого не обов’язуємо. Чому ми не маємо права робити позичок?

Сфремов. Город не має право роботи позичек, інакших як з дозволу Центр[ального] Уряду.

---

^α Так в тексті.

⁴⁰ Державний банк — центральний банк Російської імперії, заснований у 1860 р. наказом Олександра II на основі реорганізації Державного комерційного банку. Був державно-урядовою банківською структурою.

⁴¹ Союзбанк — центральна українська установа дрібного кредиту. Заснований у Києві у 1910 р. Організатором та директором (до 1917 р.) Союзбанку був відомий український громадський і кооперативний діяч Х. Барановський. Банк швидко став організаційним та фінансовим центром Наддніпрянської України. З 1913 р. він видавав свій журнал «Мурашник». Окрім банківських, проводив також торгівельно-посередницькі операції, сприяв створенню промислових підприємств, організовував кооперативні наради.

Винниченко. А може нам що зробити щодо Центр[ального] Уряду.

До того приєднується і Прокопович.

Грушевський. Треба начати з заклику до приватних осіб і громадських інституцій жертвувати і робити асигновки на націон[альний] фонд. Уряд ніколи не дасть дозволу на національну позичку з оплатою укр[аїнським] сеймом.

Винниченко. Ми цією позичкою вже заявляємо, що ми маємо автономію, і в цьому суперечимо самі собі, бо в «Новій Раді»⁴² і на Нараді ми самі заявляли, що ми не думаємо нічого актроїрвати⁴³ α і т.д. Або як уже так, то проголошуйте війну; або на ту ногу, або на ту.

Крижановський. Ми заняли ту позицію, щоб фактично переводити те, що можемо. Лише актроїрованя ми не будемо робити. Або ми віримо автономії, або не віримо. Поки я хожу сюди, я вірю, перестану вірити, — кину зразу все і не буду ходити.

Сфремов. Ця позичка і єсть актроїрованіє. Такі позички можуть робити лише уряди, і як ми проголосимо позичку, то значить проголосимо себе і Урядом. Що ж до віри, то я не певен в тому, що ми в Уст[ановчих] Зборах здобудемо Автономію.

Винниченко. Я глибоко вірю, що автономія в нас буде, але я не певен, що вона буде зараз. Я пропонував би відкласти цю позичку до того, поки ми вяснимо свої сили. Цього вимагає

---

⁴² «Нова Рада» — щоденна політична, економічна і літературна газета. Офіційний орган УПСФ. Редагувалася А. Ніковським, С. Сфремовим. Виходила у Києві з 25.03.1917 р. до січня 1919 р., з відходом Директорії УНР з Києва припинила своє існування. Була відродженням закритої у 1914 р. газети «Рада». Відзначалася високим рівнем вміщених матеріалів і статей, авторами яких були представниками політичної і культурної української еліти.

⁴³ Актроїрованя — правильне написання терміну — «октроїрування» — спосіб прийняття в державі конституції не традиційним методом — парламентом, чи референдумом, а прийняття її діючим головою держави (монархом, президентом). Вперше октроїрування було застосоване у Франції у 1814 р., коли вступила у законну силу «Хартія 1814 року». В тексті документу це слово вжито у значенні — «самочинне впровадження автономного устрою України».

α Правильне написання цього слова — октроїрування; тут і далі за текстом.

реальна політика. Ми повинні підрахувати. Може автономія буде через 3 місяці, а може і через 10 літ.

Садовський. Як можемо ми брати на себе такий обов'язок, як то висловлено в Проекті [-] «Укр. Ц[ентральна] Р[ада] вживе всіх заходів, щоб Автономний Уряд оплатив позику». Ми тепер є меншість і беремо обов'язок примусити більшість.

Грушевський пропонує скінчити балачки, бо ніякої постанови все одно виносить Комітет не може, бо це питання стоїть на порядку денному Центр[альної] Ради. Ми ще не обміркували всього порядку денного Ц[ентральної] Ради.

Прокопович пропонує докласти Ц[ентральній] Р[аді], що в Комітеті це питання обміркувалось і розроблення його доручено комісії з представниками банків.

Грушевський. Питання про позичку є тільки частина фінансового плану. Всі, власне, згодні з планом лише одні говорять, що треба його перевести зараз, інші пропонують пересунуть на пізніше.

Бойко. Можна погашення позички віднести не на Автон[омний] Уряд, а на наші громадські інституції.

Доручається Ковалеві зробити на Заг[альних] Зборах Центральної Ради доклад всього фінансового плану.

Входить Запорожець і робить **позачергову заяву**.

В комітеті Воєнних і Робітничих депутатів колосальна настроєність проти українців, говорять, ніби наші інституції вели агітацію серед 3000, яких вже не 3000, а далеко більше, коло 5000. Да і ті теж змінили свою позицію. Раніш згоджувались їхати на фронт без амуніції, без обозу, а тепер не згоджуються. Обрали собі командіра, якогось штабс-капітана, якого ніхто не знає. Дуже нетактовна людина як про те свідчить інцидент з Оберучевим. Поділились на куріні, сотні. Багато хвилюються, до чого спричиняється почасти і те, що мають погану кухню. До їх що дня пристає 200–300 чоловік. І це все люде, котрі повинні вже бути на фронті. Вчора коло двірця^α Ходорович обіцяв їм

---

^α Так в тексті.

казарми, і вони вже одведені, але малі, всіх не вміщують. Досі власне все-таки нічого не відомо, чи буде полк, чи не буде. Солдати з полків просрочили вже на 15–20 днів, і починають просто боятись їхати на фронт, і всі держаться кухні. Всю відповідальність Комітет перекладає на всі українські організації, що вони ніби то вели агітацію. На завтра скликають зібрання солдатів всього гарнізона і ставляться страшенно вороже.

Коваль. Де вони («3000») офіцерів набрали. Вчора ж в маніфестації я в рядах налічив 18 офіцерів.

Запорожець. Одного я знаю, це офіцер 5 стрілкової дивізії, він приїхав до Києва, узнав про укр[аїнський] полк і пристав. Але інших ніхто не знає. Командіра також ніхто не знає. Це здається навіть і не українець.

Стешенко (незадовго перед тим прийшов). Це може кінчитись кров'ю. Комітет повинен втрутитися, щоб якось розідити атмосферу.

Винниченко. Це можна було б зробити тільки приєднавшись до постанови Виконавчого Комітету^α. Єдине, що ми можемо зробити — іти до шовіністів і казати не лайтеся, тягнуть їх до суду і т.д.

Грушевський. Треба дати в пресу, що ми прослухали заяву військових організацій, що ніякої агітації з їх боку не було. Вони ж («3000») раніше звернулися до коменданта, і військові і ми взяли тільки тоді, коли цю справу занедбала воєнна вища власть. Згоджуйтесь, що треба виступити судом проти тих, що пускають пльотки^β.

Коваль. Треба б скласти лист до Виконавчого Комітету.

Садовський. Треба післати звістку Лотоцькому.

Стешенко пропонує порозумітися.

Грушевський і Винниченко свідчать, що спроби порозумітися були, відбували наради[,] тощо, але нічого не вийшло.

---

^α Йдеться про Губернський виконавчий комітет; тут і далі по тексту.

^β Так в тексті, мова йде про «плітки».

Винниченко. Міхновський все порушував своїм шовінізмом, своїм викликом: «ви тут гості». Як будуть такі представниками, то треба буде все порвати з військовою організацією ^х.

Прокопович пропонує надати заяву в пресу і в виконавчий Комітет.

Крижановський. Багато во всій цій історії винувата наша невиразна позиція. Міхновський кинув лозунг «українське військо», а ми не перечили.

Грушевський. Це посіяв Ходорович своїми польськими легіонами. Польські легіони формуються, а укр[аїнські] солдати, не затримуючись, проходять просто на фронт.

Сфремов пропонує одмежуватись від військових організацій.

На цім справа переривається і Стешенко піднімає питання про Шкільну Раду, закласти котру Педагогічний З'їзд ⁴⁴ доручив Центр[альній] Раді: потреба в ній дуже велика.

Під цей час приходять Міхновський, ген[ерал] Іванис і Корольчук.

Міхновський докладає про весь хід подій.

У п'ятницю вдень товариш голови Укр. Фракції Совета Роб[ітничих] Депутатів запросив Міхновського до Фракції. Прибуло всього на нараду біля 20. Тут оповіли, що на етапному пункті зібралося од 2000 — до 3000 солдатів, почасти дезертирів, почасти слабосильних, і хочять іти на фронт не раніше, як в вигляді якоїсь укр[аїнської] військової одиниці і під укр[аїнським] прапором, і справляють досить прикре вражіння на Комітет. Нас запросили не як представників, а як приватних людей

---

^х Так в тексті.

⁴⁴ Педагогічний з'їзд — 5–6 квітня 1917 р. за ініціативою товариства шкільної освіти був проведений Перший Всеукраїнський учительський з'їзд. Одним з його рішень було ініціювати створення в Центральній Раді Головної шкільної ради для проведення роботи по організації української школи і освіти. В результаті в УЦР була заснована шкільна комісія, до якої увійшли члени Ради Товариства шкільної освіти.

на нараду. Нам говорили, що не розуміють навіщо укр[аїнське] військо. Ми говорили і те, і се, але ми не мали відомостей. По тому було засідання Фракції, після котрого вирішили поговорити офіційно і запросити президії Ц[ентральної] Ради, Президіум Клубу^α і т.д. Перед засіданням ми порадилися і вирішили виступати тільки солідарно. На засіданні трапилось 2 інцидента, один з Таском, котрий назвав себе гостем, на що один з військових відповів, що він тут є дійсно гість, другий з полковником Чеховичем, не зрозумівшим навіщо військо.

З самого початку пр[офесор] Грушевський зголосився, що ми всі солідарні, а в справах військових треба звертатись до військових. З нагоди проголошеної Міхновським постанови, відбулася дискусія. Години через 2, пр[офесор] Грушевський поїхав, зостався з Ц[ентральною] Р[адою] тільки Винниченко. Було рішено не виносити постанов, а тільки вислухати що кожний скаже. Винниченко заявив, що на де-які постанови він згоден, на де-які — ні, і повинен порадитись з Комітетом. Військові zostалися на старій позиції. Отоцький сам від себе (не від організації) вніс пропозицію, щоб відповідальність за майбутнє перекласти на укр[аїнські] організації, і що укр[аїнські] організації повинні переконати солдатів поїхати на фронт. Міхновський заявив також сам від себе, що як хтось хоче когось переконувати, то краще хай вони переконують Правительство, щоб воно видало якийсь акт в роді польського або фінляндського⁴⁵. У суботу ввечері зібралися в Гор[одському] Исп[олнительному] Комітеті в 5 годин. А потому ввечері ж (в 10 годин) тут. Центр[альна] Рада прийняла позицію, як «Киевск[ая] Мисль»

---

^α Йдеться про Військовий клуб ім. П. Полуботка.

⁴⁵ Урядові акти стосовно Польщі і Фінляндії — у документі йдеться про березневу декларацію Тимчасового уряду про принципову згоду на існування у післявоєнному майбутньому незалежної Польщі за умови військового і економічного союзу з Росією. Відносно Фінляндії урядом було видано два документи: маніфест про «Затвердження конституції Великого князівства Фінляндського» (20 березня 1917 р.) та грамота про скликання фінляндського сейму 22 березня у Гельсінгфорсі.

закріпила в вигляді надрукованої в неї резолюції. На засіданні військових в вівторок в 10 годин ранку всі були вражені цією резолюцією. Але позаяк т. Колос запевняв, що текст надрукований ріжниться від справжнього текста, то вирішили не виносити постанов, аж поки не дістануть завірених членами Центр[альної] Ради. Сьогодні дістали. А вчора був мітинг на Сирці⁴⁶. Тут сформувався полк. Вибрали командіра полка, невідомого нам чоловіка, вертався він з Кавказу, прочув про полк і пристав до його. Завуть його штабс-капітан Гребінчук-Путнік. Вибрали і його помічника, і офіцерів. Ніхто з них не входить в нашу організацію. Увесь полк з прапором заявивсь годин в 5 перед Педаг[огічним] Музеєм, а звідти пішли до Дворця⁴⁷.

Ще в суботу ввечері вони прибули до Університету⁴⁸ всім полком, і рішили взнати, яку позицію займе що до них Совет Объединен[ных] Организаций⁴⁹. Їм відповіли, що вони повинні направлятися на фронт, чим швидче.

Коли прийшли до Палацу, зробили мітинг. Отоцький виголосив промову на тему «Долой войну!». Це фактично треба буде ще перевірити. Але на превелике диво Отоцького солдати відповіли, що вони мають свій полк і хочять воювать.

Але коли Таск хотів говорити, то солдати почали кричать, що він хотів їх арештувати, і не дали говорити. Потому він говорив.

---

⁴⁶ Сирець — історичний район міста Києва.

⁴⁷ Дворець, в тексті також зустрічається «Палац» — поширений термін того часу. Йдеться про будівлю Київського вокзалу.

⁴⁸ Університет — Київський імператорський університет св. Володимира, відкритий у 1834 р. Зараз — Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Перші корпуси навчального закладу розташовувалися по вул. Володимирській.

⁴⁹ Совет Объединенных организаций — Рада Об'єднаних громадських організацій Києва (РОГО) — громадсько-політична представницька організація від 40 громадських, культурних, просвітних об'єднань, установ, партій. Була утворена 1 березня 1917 р. 4 березня був обраний виконавчий комітет Ради на чолі з заступником міського голови кадетом М. Страдомським. Працювала у приміщенні Київської міської думи.

Через де-який час приїхав Ходорович. Командір полка рапортував від імені полка. Заграла музика, Ходорович прийняв рапорт, назвав «командиром полка». Просили його сказати промову по українському. Він сказав: «Вітаю вас, браття. Вітаю перший укр[аїнський] полк, зичу здоров'я, нехай живе вільна Україна, слава першому укр[аїнському] полку». Міхновський просив казарм і провіанту. Ходорович обіцявсь.

Грушевський зауважує, що ще в неділю Ходорович з Іжедовим^α освідчивсь перед Комітетом, що сформування укр[аїнського] війська неможливе, а в понеділок рано, в балачці з Суковкиним, уже згоджувався отправити укр[аїнський] полк тільки без зброї.

Міхновський. Совет Солд[атских] і Раб[очих] Депутатів об'явив, що він застається на старій позиції.

Після цього докладу збори зачинилися.

Міхновський запрошував Президіум Ц[ентральної] Р[ади] прибути 20-го о 1-й годині дня на засідання Об'єднан[аних] Комітетів, але позаяк запросили Ц[ентральна] Рада ще не одержала, то питання залишилося невирішеним.

Голова Центр[альної] Ради

Завід. Секретаріатом Євг[ен] Онацький

(Ф. 1076, оп. 2, стр. 1, арк. 13–19. Рукопис, оригінал.

Автограф Є. Онацького)

№ 9

24 квітня 1917 р.

Головує пр[офесор] Грушевський. За секретаря Єв[ген] Онацький.

Присутні: Винниченко, Крижановський, Ніковський, Прокопович, Садовський, Коваль, Єфремов, Бойко.

---

^α Написання прізвища незрозуміле: Іжедов, або Ізведов.

Перше обмірковується питання про скликання загальних зборів Ц[ентральної] Ради.

Вирішено призначити на 7 травня, — мотиви 1) не відкладати далеко, щоб не сказали, що Ц[ентральна] Рада відтягує скликання Ц[ентральної] Ради ^α.

На порядок денний вирішено поставити питання про Статут Автономної України, а також про національну позичку.

Єфремов піднімає також питання про вироблення проекту контакту з федералістами — неукраїнцями.

Бойко вказує, що в газеті з'явилася «сводка національних бажань», зроблена Урядом.

В зв'язку з цим виступає знову гостре питання про контакт з Петр[оградською] Національною Радою. Пр[офесор] Грушевський зазначає, що з 4 квітня Комітет немає жодних звісток з Петрограду, і що треба щось робити.

Питання про комісарів губернських.

Бажано, щоб на Буковинського Комісара призначено було Петлюру, але поки що треба порозумітися з Дорошенком.

Про Поділля.

Докладається Телеграма з Кам'янця ^β, в якій просять з питанням про Подільського Комісара підождати.

Висловлюються думки з цього приводу, що певно нелегко відсунути з комісарства Александрова, людину переобрану земством, кадетську кандидатуру.

Що до Катеринославців, то вони рішуче Александрова не хочуть. Гезбергом незадоволені, але иньшого кандидата немає. Трубу на комісара призначити вони вважають неможливим, але, на кандидатуру його на помічника комісара згоджуються.

Прокопович виставляє кандидатуру Фед[ора] Алекс[андровича] Єфремова.

---

^α Так в тексті.

^β Мова йде про м. Кам'янець-Подільський.

Грушевський просить Єфремова С.А. сказати по щирості про сю кандидатуру.

Єфремов заявляє, що це людина тверда по укр[аїнським] переконанням, але не знає, чи згодиться він іти на комісара. На управляючого Каз[енною] Палатою, що иньше, а на комісара мабуть ні.

Що до Попечителів.

На Харьків Сумцова і Левицького. Намічали також кандидатуру Голоскевича, але висловлювались проти його кандидатури, також і на віцекомісара Київського, закидали його нервовість і брак організаційного таланту.

Грушевський робить увагу, що перерішати про кандидатуру Голоскевича на помішника Київського Комісара вже не приходитьсь.

Що до Одеського попечителя, Коваль виставляє кандидатуру Олекс[андра] Грушевського, свого чоловіка в Одесі.

Грушевський каже, що Ол[ександр] Грушевський вже давно не був в Одесі.

Ніковський згадує Скрипчинського, котрий був один час Правителем Канцелярії Учебн[ого] Округу, тепер він секретарем Правління Університета^α, можна було б повернути назад до канцелярії, — він був великою опорою кожному Попечителеві.

Здіймається знову кандидатура Науменко, який раніше відмовлявся, але рішено, що з ним треба ще раз переговорити. Він є тут помішником Попечителя, людина відома серед педагогів, і Уряд може легше на його згодитись.

Ніковський говорить про Шелухіна, як людину популярну і доброго педагога.

Доручається Прокоповичу перебалакати з Науменком.

Крижановський згадує ще О[реста] Ив[ановича] Левицького.

Грушевський. Він і сам не піде, да і людина не підходяща, м'яка і не любе політики. Треба було б і ще когось поставити

---

^α Мова йде про Одеський університет.

коло нього, щоби фактично правив. Його кандидатура ще можлива була б для Києва, але не для Одеси.

На цьому обговорення кандидатур припиняється.

Завід[уючий] Секретаріатом докладає прохання Робітничого Клубу про те, щоб Ц[ентральна] Рада поклопоталася про одведення помешкання Лук'ян[івського] Нар[одного] Дому⁵⁰ для Робітничого Клубу і про призначення комісара на всі будинки Т[оварист]ва Тверезості⁵¹.

Доручається Крижановському передати про призначення комісара до Губерн[ського] Комітету, а Ніковському поклопотатись про помешкання Лук[']янівського Нар[одного] Дому.

По докладу Секретаріята, дозволяється купити для канцелярії пишущу машинку.

Висловлюється побажання, щоб був заведений журнал резолюцій: що призначено для виконання, кому і коли виконано.

Після обговорення тих позицій, які займають різні національності і партії що до Автономії України, визнано потрібним зняти з повістки дня Статут Автономної України з тактичних мотивів.

Пр[офесор] Грушевський просить одпуск до неділі. Дозволяють. Засідання закривається.

---

⁵⁰ Лук'янівський народний будинок (дім) — заснований у 1897 р. Південно-Західним відділенням Товариства тверезості і розміщувався у Києві по вул. Дегтярівській, 5. Будинок Народного дому перебував у віданні Київського міського комітету піклування про народну тверезість, канцелярія якого містилася саме в ньому. Головою комітету був педагог і освітній діяч Т.Г. Лубенець. У Народному домі працювала їдальня, притулок, бібліотека, амбулаторія, кінематограф, театр.

⁵¹ Товариство Тверезості — південно-західне відділення Петербурзького православного Олександрівського товариства тверезості, що діяло у Російській імперії в 1896–1917 рр., об'єднавши зусилля товариств тверезості, духовництва та інтелігенції. У Києві товариство тверезості було створене за ініціативою університетських викладачів у 1896 р. Очолив його лікар-психіатр, професор І. Сікорський. Товариство містилося у Лук'янівському народному будинку, де знаходилася канцелярія Київського міського комітету піклування про народну тверезість.

Завідуючий Секретаріатом Євг[ен] Онацький.

*(ЦДАВО України, ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 34–35. Рукопис,
оригінал. Автограф Є. Онацького)*

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Антоній архієпископ (Олексій Павлович Храповицький) (17.03.1863 — 10.08.1936) — митрополит Російської Православної церкви, церковний діяч. Походив з московського дворянського роду Храповицьких. У 1881 р. після закінчення гімназії вступив до Санкт-Петербурзької духовної академії. У 1885 р. прийняв постриг. Архієпископ Волинський (1906 р.), Житомирський (1914 р.), священархімандрит Почаївської лаври. У 1914—1915 рр. відвідував землі Західної Галичини, зайняті російською армією, для насадження московського варіанту православ'я. Під час революції став відомим своїми гострими виступами проти українського національного руху. Активно боровся з прихильниками автокефалії української церкви. 1 травня 1917 р. був звільнений Тимчасовим урядом через невдоволення його діяльністю нової влади. 3 листопада 1917 р. — митрополит Харківський, з травня 1918 р. — митрополит Київський і Галицький. У грудні 1918 р. усунутий Директорією УНР з єпархії за антиукраїнську діяльність. 3 травня 1919 р. фактично очолював Вище Церковне управління Півдня Росії на території, яку контролював білий рух. 3 1920 р. — на еміграції в Югославії, голова Вищого російського церковного управління за кордоном. Керував РПЦ за кордоном до своєї смерті.

Александров (Олександров) П. — у 1917 р. займав посаду Подільського губернського комісара, член Союзу російських націоналістів. У травні 1917 р. Подільська губернська рада громадських організацій висловила йому своє недовір'я, про що було сповіщено Тимчасовий уряд. Замість нього на посаду губернського комісара запропонували кандидатуру офіцера Шостаковського, але Українська подільська рада заблокувала її. В результаті Тимчасовий уряд комісаром Поділля затвердив М. Стаховського.

Багрії Олександр — приват-доцент Петербурзького університету. Прийшов у Буковину з російськими військами у чині офіцера. У 1917 р. — чернівецький староста. Його заходами відбулися великі збори чернівецького магістрату, на яких було обрано нову чернівецьку громаду на чолі з бургомістром Шандрою. У 1919 р. — український консул в Самарі.

Брайкевич Микола Васильович (1874 — 12.02.1940) — український інженер, економіст, колекціонер, меценат, громадський діяч. Народився у дворянській родині в Одесі. У 1897 р. закінчив Інститут корпусу інженерів шляхів сполучення. Працював у Петербурзі та Москві.

З відкриттям відділення фірми Бунге в Одесі, став його завідувачем. 11 березня 1917 р. затверджений російським міністром внутрішніх справ на посаді тимчасового міського голови Одеси. Влітку обраний на цю посаду Громадським комітетом. Займав в Одесі ще низку посад — голови Одеського обласного військово-промислового комітету, голови наради по паливу, комісара з морських перевезень. У жовтні 1917 р. призначений товаришем міністра торгівлі і промисловості. 17 грудня того ж року знов обраний міським головою Одеси, пробувши на цій посаді до березня 1919 р. У цей період за його сприяння в місті відкрився Політехнічний інститут.

На еміграції з 1919 р. Перед від'їздом передав свою колекцію картин міському Художньому музею. Жив і працював у Парижі, згодом в Лондоні, де створив Російське економічне товариство; надавав допомогу російським емігрантам. Помер у Лондоні.

Бредов Микола Емільович (15.11.1873 — ? після 1945) — професійний військовий, учасник російсько-японської війни, I Світової війни та громадянської — на боці білого руху. Походив з російських дворян німецького походження. Брат Федір Емільович (1884—1959) — теж військовий, активний учасник білого руху, емігрував. Микола Емільович закінчив 1-й Кадетський корпус (1889 р.), 2-е Костянтинівське училище (1891 р.) та Миколаївську академію Генерального штабу (1911 р.).

Під час I Світової війни командир 166 піхотного Ровенського полку; з 1915 р. — у чині генерал-майора, генерал-квартирмейстер штабу армії Північного фронту. З 8 вересня 1916 р. по 3 квітня 1917 р. — виконуючий обов'язки начальника штабу Київського військового округу. 22 квітня — 9 вересня 1917 р. — командуючий 6-ої Фінляндської стрілецької дивізії, отримав чин генерал-лейтенанта. Згодом, командуючий 21-го армійського корпусу. З кінця 1918 р. — у Добровольчій армії; брав участь у формуванні добровольчих загонів у Києві (1918—1919 рр.). Командуючий групи ЗСПР (Збройні сили Півдня Росії), що знаходилася на Правобережній Україні. Здійснив відомий Бредівський похід (січень — лютий 1920 р.) — рейд до Польщі через Західну Україну, де був інтернований зі своїм загonom. Згодом зумів з частиною свого загону повернутися до російської армії генерала П. Врангеля у Крим.

Евакуйований з Криму до Турції. В еміграції жив з родиною у Болгарії. У 30-ті роки та під час II Світової війни — завідуючий Російським інвалідним домом у Шипці. 1945 р. — арештований агентами НКВС. Подальша доля невідома.

Олександра Кудлай

Великий князь Микола Михайлович (6.11.1856 — 5.01.1929) — онук російського імператора Миколи I, генерал-ад'ютант, генерал від кавалерії. Верховний головнокомандувач всіма сухопутними і морськими силами Російської імперії у I Світовій війні (1914–1915 рр.). З серпня 1915 р. по 1917 р. — намісник на Кавказі і головнокомандувач Кавказьким фронтом. Отримав негативну оцінку з боку сучасників за свій вплив на прийняття рішень правлячим імператором Миколою II.

Веліхов Б. — журналіст, комісар Тимчасового уряду в Одесі. На початку квітня 1917 р. в Одесі був обраний керівником обласного комітету кадетської партії (комітет поширював свій вплив на Херсонську, Бессарабську і Таврійську губернії).

Гак (Крюк) Анатолій — у 1917 р. прапорщик російської армії, член армійського комітету, український соціаліст, співробітничав з М. Міхновським. У 1973 р. у США вийшли його спомини.

Галін Мортирій — український хірург, військовий лікар російської армії. Мав чин статського радника. За свідченням М. Грушевського, прихильник драгоманівських ідей. У 1917 р. відмовився від пропозиції УЦР зайняти посаду начальника військово-санітарної управи в Україні. Займався науковою працею — написав та видав українсько-російський медичний словник.

Гезберг — висувався на посаду Подільського губернського комісара Тимчасового уряду.

Гребінчук-Путнік — штабс-капітан, у квітні 1917 р. обраний солдатами-українцями командиром новосформованого українського полку у Києві, який згодом отримав назву Перший український козацький ім. Б. Хмельницького полк.

Горький Максим — літературний псевдонім *Пешкова Олексія Максимовича (16.03.1868 — 18.06.1936)* — російський письменник, драматург, прозаїк. Один з найвидатніших і найвідоміших у світі російських письменників і мислителів. На рубежі XIX та XX ст. став відомим завдяки своїм творам з революційної тематики. Близький до соціал-демократів, знаходився в опозиції до царського режиму.

Народився у Нижньому Новгороді; рано пішов з дому і розпочав літературну діяльність. У 1902 р. стає почесним членом імператорської Академії наук по розряду «язящной словесности». З 1906 р. живе і працює за кордоном, в основному на о. Капрі (Італія). 1907 р. — делегат з'їзду РСДРП, редагує більшовицький часопис.

1917–1919 рр. — проводить велику громадську роботу. Піддає критиці більшовицькі методи управління країною; захищає представників старої інтелігенції від більшовицького терору та голоду. Керує у Петрограді видавництвом «Світова література». 1921 р. — переїжджає за кордон. Повертається до СРСР у 1932 р. 1934 р. — готує проведення I Всесоюзного з'їзду радянських письменників і виступає на ньому з основним докладом.

Дмитриченко - солдат, брав участь в засіданні президії Комітету УЦР 15 квітня.

Дорошкевич (15.09.1889 — 01.04.1946) — український радянський літературознавець та критик. У 1913 р. закінчив Київський університет. Співробітник і одностудець І. Стешенка у його роботі в генеральному секретарстві освіти. Готував матеріали по питанню викладання дисциплін українознавства в учбових закладах України. У 1917–1918 рр. редагував журнал «Вільна українська школа», у 1925–1927 рр. — «Життя й революція». У 20-ті роки — викладач кафедри української літератури Київського університету. Зазнав переслідувань у 30-ті роки. З 1943 р. — керівник відділу української дожовтневої літератури в Інституті літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР та завідуючий кафедрою української літератури Київського університету. 1946 р. — отримав ступінь доктора наук.

Один з провідних літературних критиків 20-х рр. Автор численних досліджень творчості українських класиків. Вивчав українсько-російські літературні зв'язки. Написав підручник «Українська література» (1922–1931 рр.), уклав «Хрестоматію з історії української літератури» (1918 р.). Брав участь у підготовці видання творів І. Котляревського, Т. Шевченка, П. Куліша, М. Вовчка, І. Карпенка-Карого та ін.

Євлогій митрополіт (в миру Георгієвський Василій Семенович — 1868–1946) — з липня 1905 р. — єпископ Холмської і Люблінської єпархії. 1912 р. — вивищений у сан архієпископа. Член II та III Державних дум. З травня 1914 р. — архієпископ Волинський і Житомирський. Після зайняття російською армією Галичини і Буковини — управляючий церковними справами в окупованих областях. Керував масовим оберненням уніатських приходів у Галичині у православ'я.

У 1917 р. брав участь у роботі Передсоборної Ради, член Всеросійського Помісного Собору. У грудні 1917 р. повернувся в Україну, виступав проти руху автокефалії. 1920 р. — емігрував до Стамбулу, згодом до Белграду. Того ж року йому було доручено управління всіма

Олександра Кудлай

західноєвропейськими російськими церквами. Жив у Берліні. 1922 р. — отримав сан митрополита. Наприкінці цього ж року перевів своє управління до Парижу. Працював над налагодженням життя у православних приходах Європи. Приймав активну участь в екуменічному русі. За його ініціативою був створений Свято-Сергіївський православний богословський інститут в Парижі.

Єфремов Федір Олександрович — педагог і громадський діяч, брат С. Єфремова. Народився у с. Пальчик Катеринославського району Черкаської області. Член Катеринославської Просвіти (1912 р.). Викладач природничої історії у Катеринославському єпархіальному жіночому училищі, жіночій гімназії. Статський радник. Брав активну участь у діяльності «Благотворительного общества издания общепользных и дешевых книг» у Петербурзі. До 1917 р. працював у Казенній палаті, з 1912 р. — голова її другого відділення. У 1917 р. організував і став першим директором української гімназії у Січеславі. За радянської влади викладав у Київському ветеринарному інституті. Подальша доля невідома.

Зайцев Павло Іванович (1886–1965) — громадський і культурний діяч, вчений-літературознавець. Член української громади в Петербурзі, ТУП-у. 1917 р. — член Петроградської «Української національної ради»; призначений Тимчасовим урядом комісаром Косівського повіту. Член УЦР від петроградської громади. Серпень 1917 р. — очолював канцелярію генерального секретарства освіти; викладав в Українському народному університеті. За доби Української Держави — директор департаменту загальних справ міністерства освіти; 1919 р. — начальник культурно-освітнього відділу Армії УНР. У 1918–1919 рр. — головний редактор журналу «Наше минуле», співробітник ВУАН, редактор «Записок історично-філологічного відділу ВУАН». З 1921 р. на еміграції; професор українських високих шкіл у Варшаві і Мюнхені.

Запорожець — член УЦР від товариства «Український військовий клуб ім. П. Полуботка», поручик. Входив до Комітету УЦР, член військової комісії при Центральній Раді.

Іванис Василь Миколайович (21.03.1888 — 28.09.1974) — народився в козацькій родині в станиці Настасіївській Темрюцького відділу на Кубані. 1904 р. — вступив до середньотехнічної школи у Ростові-на-Дону, входив до учнівського соціал-демократичного гуртка. Продовжив навчання у Комерційному інституті в Москві, Олексіївському політехнічному інституті в Новочеркаську. Служив у 3-му Кубанському

пластунському батальйоні у Телаві. Участь у військових діях I Світової війни. Після закінчення Михайлівської гарматної школи в Петербурзі служить на Кавказькому фронті, бере участь у взятті турецької фортеці Трапезунд. Відряджений на військовий завод синтетичного фенолу на Донбасі як інженер-хімік.

Тут його застав 1917 р. 1918 р. — обраний делегатом до Надзвичайної Кубанської крайової ради, що скликалася в Катеринодарі. Входячи до військової комісії, як мала розробити положення про окрему кубанську армію. Бере участь у боротьбі проти радянської влади у складі Добровольчої армії. Згодом, міністр торгівлі і промисловості Кубані. Деякий час у 1920 р. очолював кубанський уряд. Того ж року отримав отаманські повноваження від отамана Кубані М. Букрєтова. Після військової поразки через Крим і Туреччину емігрував до Румунії, згодом до Варшави. Вів переговори з С. Петлюрою. 23 лютого 1922 р. як голова Кубанського уряду звернувся до голови міжнародної конференції у Генуї з проханням визнати незалежність Кубані.

Пізніше жив у Празі, викладав в Українській господарській академії в Подєбрадах спеціальні дисципліни з хімії. Отримав звання доцента, професора; декан інженерного факультету, головний редактор журналу «Український інженер»; співпрацював з Українським науковим інститутом у Варшаві. Професор і керівник технологічного відділу Українського технологічного господарського інституту. 1935 р. — викладає у Рільничому ліцеї в Черницях біля Стрия. Автор низки праць з економіки. Під час II Світової війни у Німеччині, працює інженером на різних виробництвах. Після війни живе у Торонто (Канада) — заступник голови НТШ, голова ради української школи. Написав спогади у 5 томах «Стежками життя», видав підручники. Помер у Канаді.

Іжєдов (Ізведов) — військовий, вирогідно служив у штабі Київського військового округу під началом М. Ходоровича.

Іздетський Станіслав — солдат, брав участь в засіданні президії Комітету УЦР 15 квітня.

Кибальчич — вирогідно мова йде про одного з представників українського роду священиків, що походили з Чернігівської губернії.

Колос Сергій Григорович (1888 — 12.12.1969) — український громадський діяч, мистецтвознавець, маляр. 1906 р. — закінчив Морський кадетський корпус. Вступив до лісового інституту, через рік був виключений за політичні погляди. 1910 р. — переїжджає в Україну, навчається у Львівському університеті, де знайомиться з І. Франком.

У цей період у нього формується майбутній напрям мистецтвознавчої діяльності — народна творчість. Художню освіту здобув в Італії та в Українській Академії мистецтв у Києві.

1917 р. — член президії Національного конгресу, член УЦР. 1919 р. — як маляр працював над розписом Луцьких казарм. З 20-х років веде педагогічну діяльність. Викладав живопис, малюнок і композицію в Академії мистецтв. 1925–30-ті рр. — очолює відділення текстилю на живописному факультеті академії. Автор низки наукових праць про традиційне народне мистецтво.

Корольчук — військовий, брав участь в засіданні Комітету УЦР 19 квітня 1917 р. у справі «3000».

Новицький Олексій Петрович (7.04.1862 — 24.09.1934) — історик мистецтва, академік АН УРСР (з 1922 р.), автор досліджень про Т. Шевченка-художника. Народився у Симбірську в родині інтелігенції. Навчався у Москві у Свято-Миколаївському ліцеї, Московському університеті (фізико-математичний факультет). Після закінчення навчання присвятив себе літературно-науковій праці. Організатор мистецтвознавчого журналу «Русский художественный архив» (1892 р.). Працює бібліотекарем Московського училища живопису, скульптури і архітектури. 1903 р. — видав працю з історії російського мистецтва. Член товариств: Московського архітектурного (1906 р.), Ради Російського історичного музею (1909 р.). Бере участь в археологічних з'їздах, працює у «Товаристві слов'янської культури» — центрі української громади у Москві. У 1914 р. видає наукову працю «Т. Шевченко як маляр». Член НТШ у Львові, Українського наукового товариства у Києві. Співробітничав з виданням «Украинская жизнь».

До нього восени 1917 р. від імені Центральної Ради звернувся І. Стешенко з проханням надати допомогу в поверненні в Україну реліквій українського народу. О. Новицький у зв'язку із цим вказував на необхідність складання докладного списку усіх українських культурних цінностей, що зберігалися в культових спорудах, музеях та архівах Росії. Він взявся за цю роботу і здійснював її до літа 1918 р., коли був змушений виїхати з Москви до Криму.

Проводив громадську роботу у Симферополі. 1920 р. — керівник бібліотечного підвідділу Коктебельського відділу народної освіти. 1922 р. — професор кафедри російської історії Феодосійського інституту народної освіти та завідуючий Феодосійським археологічним музеєм. Дійсний член ВУАН. Переїжджає до Києва, де у 1924 р.

очолює Комітет по охороні пам'яток старовини і мистецтва ВУАН. Професор Археологічного інституту. Бере участь у розробці пам'яткоохоронного законодавства; дослідженні і збереженні Софійського собору, Андріївської церкви та ін. у Києві, церков у Чернігові. Ініціював створення музею історії Києва. 1926 р. — один з засновників і директор театрального музею. Помер у Києві.

Оберучев Костянтин Михайлович (1864–1929) — закінчив Михайлівське артилерійське училище, Михайлівську артилерійську академію. 1886–1906 рр. — служив на Київському артилерійському полігоні. Командир артилерійської бригади. 1906 р. — вийшов у відставку, займався публіцистичною, кооперативною діяльністю. Делегат II Кооперативного з'їзду в Києві. Налезав до російських есерів. 1913 р. — за політичну діяльність висланий за кордон, перебував у Швейцарії, де працював на посаді першого секретаря Центрального комітету допомоги російським громадянам, які були за кордоном з початку світової війни.

1917 р. — повертається до Росії. Виконкомом ради громадських організацій Києва обраний військовим комісаром Київського військового округу. Отримав звання генерала і призначений Тимчасовим урядом командуючим КВО. У вересні 1917 р. — делегований на міжнародну конференцію по обміну військовополоненими до Копенгагену. Після Жовтневого перевороту залишився за кордоном, відмовившись від пропозиції радянського уряду зайняти посаду у військовому відомстві.

Жив у США. Був головою Фонду допомоги російським письменникам і вченим; один з засновників і викладачів Російського народного університету у Нью-Йорку. Представник Адміністративного центру позапартійного об'єднання у Нью-Йорку. Автор спогадів.

Одинець Гаврило Матвійович — український громадський діяч. Народився в с. Биківня (нині у межах Києва) у селянській родині. Спочатку член УПСР, з 1920 р. — КП(б)У. У 1917 р. — делегат Національного конгресу від Чернігівщини; член УЦР та її Комітету. У травні 1917 р. — член делегації на переговорах з Тимчасовим урядом. Очолював Остерський повітовий селянський комітет; обраний до Всеукраїнської ради селянських депутатів на I Всеукраїнському селянському з'їзді. В жовтні 1917 р. — депутат-представник блоку партії від Чернігівщини. За радянської влади — член спілки селянських письменників «Плуг». Автор спогадів про УЦР, збірки поезій. На процесі «Спілки визволення України» виступив як член Верховного суду УСРР із звинуваченням проти колишнього соратника С.О. Єфремова. Репресо-

Олександра Кудлай

ваний на початку 30-х років. Після п'яти років ув'язнення повернувся в Україну. Подальша доля невідома.

Озаревич — у 1917 р. займав посаду інспектора Київської шкільної округи.

Отоцький — військовий, брав участь в засіданні Комітету УЦР 19 квітня 1917 р. у справі «3000».

Пицанський — член УЦР від товариства «Українського військового клубу ім. П. Полуботка», полковник.

Синицин — у 1917 р. входив до банківських кіл Києва.

Скрипник В. — член Комітету УЦР, в квітні 1917 р. — завідуючий канцелярією Центральної Ради.

Скрипчинський Петро Васильович (1879—?) — закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. Викладав у київських гімназіях, працював завідуючим бібліотекою Союзбанку, бібліотеками Кооперативної школи та Київського кооперативного технікуму. За деякими свідченнями перебував на посаді завідуючого канцелярією Київського учбового округу та секретарем правління Київського університету. Співпрацював як секретар і фахівець у Термінологічному бюро сільськогосподарських наук України. У 20-х рр. — виконуючий обов'язки наукового співробітника при історичній секції ВУАН та її бібліотеці. Позаштатний науковий співробітник Інституту української наукової мови (1924 р.).

Суковкін Михайло Акінфійович (07.11.1857 — 11.11.1938) — громадський і державний діяч. Народився в сім'ї таємного радника у Санкт-Петербурзі. Брат київського губернатора (1912–1915 рр.), шталмейстера Н. Суковкіна. Упродовж багатьох років до Лютневої революції очолював Київську губернську земську управу. 1 березня 1917 р. його обрано головою Комітету громадських організацій у Києві. 8 березня — 22 вересня 1917 р. — губернський комісар Київщини. Брав участь у роботі Національного конгресу. У 1918 р. — надзвичайний посол Української Держави у Туреччині. Після падіння Гетьманату був усунутий з посади, але відмовився передавати справи і майно посольства новопризначеному представникові Директорії УНР О. Лотоцькому. Ще перебуваючи на посаді посла, підписав угоду, за якою за Українською Державою визнавалося право на Чорноморський флот. Помер у м. Ментона (Франція).

Сумцов Микола Федорович (18(06).04.1854 — 14.09.1922) — фольклорист, етнограф, літературознавець, громадський діяч. 1905 р. — член-

кореспондент Петербурзької Академії наук, 1899 р. — Чеської Академії наук; дійсний член УАН (1919 р.). Народився в Петербурзі у родині нащадків козацької старшини. Закінчив Харківський університет (історико-філологічний факультет), захистив магістерську дисертацію, 1885 р. — одержав ступінь доктора наук. 1908–1916 рр. — декан історико-філологічного факультету Харківського університету. Засновник Харківського історико-філологічного товариства, яке очолював у 1897–1919 рр. Дійсний член НТШ (1908 р.), Московського археологічного товариства та ін. Виступав проти заборони української мови, у 1907 р. розпочав читати лекції в Харківському університеті українською мовою. 1904–1918 рр. — директор Етнографічного музею у Харкові. 1920–1922 рр. — директор Музею Слобідської України. Автор численних наукових праць з слов'янського та українського фольклору, етнографії, краєзнавства, мистецтвознавства та ін. Помер у Харкові.

Таск Охрим Якович — голова Ради солдатських депутатів Києва, меншовик, присяжний повірений. Член Малої ради без мандата та УЦР — без права дорадчого голосу.

Труба Іван Михайлович (09.09.1878 — 27.08.1950) — український письменник, перекладач, громадський і політичний діяч. З відзнакою закінчив реальну школу у Ромнах та Петербурзький технологічний інститут. У 1902 р. взяв участь у революційному студентському гуртку, за що був висланий спочатку до Іркутської губернії, згодом до Архангельська. Активно співпрацював з товариством «Просвіта» у Катеринославі, був членом його ради та двох комісій. Приймав участь в організації і відкритті бібліотеки-читальні (1913 р.).

У 1917 р. обраний до Катеринославської губернської земської управи та делегований до Всеросійської ради робітничих і солдатських депутатів у Петербурзі. У серпні того ж року призначений Генеральним секретаріатом комісаром народної освіти Катеринославської губернії. Був членом комісії Центральної Ради по виробленню статуту автономії України. У своїх політичних уподобаннях схилився до УПСФ. Взяв активну участь в організації Українського учительського товариства. У 1918 р. — участь у фундації Катеринославського університету; член катеринославського проводу ТУП; у листопаді — голова Катеринославської філії Українського Національного Союзу. Організатор видавничої діяльності — створив видавництво «Стежка додому».

Емігрував на початку 1919 р. і до 1922 р. перебував у Відні, де займався видавничою діяльністю. Згодом оселився у Пльзені (Чехо-

Олександра Кудлай

словаччина), працював інженером-конструктором на електромеханічному заводі «Шкода». Викладав в Українській господарській академії в Подєбрадах. Видав перший підручник з опору матеріалів українською мовою.

Залишив багату літературну спадщину — казки для дітей, переклади, шкільну хрестоматію з української літератури та ін.

Ходорович Микола Олександрович (06.12.1857 — 21.07.1936) — генеральний значковий Армії Української Держави. Народився в Києві. Закінчив Київське реальне училище, 2-е військове Катеринославське училище (1879 р.), вийшов прапорщиком до лейб-гвардії Литовського полку (Варшава). Закінчив Миколаївську академію Генерального штабу (1890 р.), служив на штабових посадах у Варшавському та Київському військових округах. З 1898 р. — полковник, з 1894 р. — начальник штабу 33-ої піхотної дивізії (Київ), 1904 р. — командир 165-го піхотного Луцького полку (Київ), 1904 р. — начальник етапу 3-ї Манджурської армії, 1905 р. — генерал-майор. З 1906 р. — начальник штабу військових сполучень Київського військового округу. 1911 р. — генерал-лейтенант, начальник штабу Одеського військового округу. З квітня 1916 р. до травня 1917 р. — командував Київським військовим округом. Сприяв українському військовому руху в російській армії, за що був усунутий з посади. З липня 1918 р. — стояв на обліку в Армії Української Держави. У грудні того ж року емігрував. Помер та похований у Празі.

Чехович Олександр Олександрович (23.11.1870 — до 1936) — генерал-хорунжий Армії УНР. Народився в Кам'янець-Подільському. Закінчив Київський Володимирський кадєтський корпус, 1-е Павлівське військове училище (1891 р.), служив у 11-ій польовій артилерійській бригаді. 1906 р. — закінчив Олександрівську військово-юридичну академію; з 1908 р. — помічник військового прокурора Кавказького військово-окружного суду; 1912 р. — помічник військового прокурора київського окружного суду; 1914 р. — штаб-офіцер при завідувачі 1-ої судової частини штабу головнокомандувача Південно-Західного фронту; згодом — офіцер штабу військового губернатора Галичини, військовий слідчий 1-го Київського військового училища. 1917 р. — військовий суддя Київського окружного суду; у серпні — голова корпусного суду 32-го армійського корпусу.

З 1 січня 1918 р. — товариш начальника Головної військово-судової управи військового міністерства УНР; 20 квітня 1918 р. —

голова Київського вищого військового суду; жовтень 1918 р. — начальник прокурорського відділу Головної військово-судової управи військового міністерства Української Держави, пізніше — Директорії УНР. 1919 р. — начальник законодавчого відділу військового міністерства; 1920 р. — помічник начальника Головної військово-судової управи і головний військовий прокурор УНР. Помер на еміграції у Польщі.

Шраг Ілля Людвигович (23.08.1848 — 11.04.1919) — український громадський і політичний діяч, присяжний повірений у Чернігові, депутат I Державної думи від Української демократично-радикальної партії. Народився у містечку Седнів Чернігівської губернії в родині лікаря — вихідця з Німеччини. Навчався в Чернігівській гімназії, на юридичному факультеті Петербурзького університету, з якого за участь у студентському русі був виключений і відправлений в Україну до батьків. Влаштувався на роботу до губернської земської управи, згодом — виконуючий обов'язки секретаря редакції «Земского сборника». Екстерном склав іспити на юридичному факультеті Київського університету, отримавши вищу освіту. Розпочав кар'єру юриста-практика у 1875 р. адвокатом (присяжний повірений окружного суду Чернігова).

Займався активною земською діяльністю: 1875 р. — гласний міської думи, згодом земської управи; гласний Чернігівського повітового та губернського зібрань. З 1893 р. — активний член Української Чернігівської громади. Лідер Української демократичної партії (1904 р.). Депутат I Державної думи — очолив першу українську фракцію, яка розпочала роботу над підготовкою законопроекту про автономію України. За підписання «Выборгского воззвания» відбув тюремне ув'язнення, був звільнений з земських установ.

1917 р. — обраний головою Чернігівського губернського комітету громадських організацій, гласним міської думи та губернського земства. Очолив Губернський виконавчий комітет. Голова Чернігівського окружного суду. Керував місцевим осередком УПСФ. Член УЦР, учасник Національного конгресу, член комісії УЦР по складанню статуту автономії України.

Штейнгель Федір Рудольфович (1870–1946) — барон, землевласник. Навчався на фізико-математичному факультеті Київського і Варшавського університетів (не закінчив через хворобу). До 1918 р. жив у Києві та у своєму маєтку Городок біля Рівного. Займався природничими науками. Член Імператорського Російського ентомологічного товариства, Київського гуртка природознавців та ін. З 1914 р. — член

Українського наукового товариства у Києві. Почесний мировий суддя Ровенського повіту, член комітету Ровенського відділення Державного банку. З 1906 р. — кадет, входив до її Київського обласного комітету; 1916 р. — увійшов до її ЦК. Голова Ровенського повітового комітету. Депутат I Державної думи — член української громади. Підписав «Выборгское воззвание». Входив до ТУП-у. В роки I Світової війни увійшов до її Ради. 1915–1917 рр. — очолював Південно-Західний комітет Всеросійського союзу міст. 1917 р. — член Виконкому Ради об'єднаних громадських організацій, член президії Національного конгресу. Прибічник національно-територіальної автономії України. У 1918 р. — посол Української Держави у Берліні. Після повалення Гетьманату — на еміграції в Германії. У 1924–1940 рр. — жив у своєму маєтку Городок (на той час — територія Польщі). На початку 1940 р. вивезений з родиною до Німеччини. В останні роки життя писав мемуари.